

פתח דבר

בתורה ובברכה לנותן התורה ית"ש, שמחים אנו להגיש ללומדי ואוהבי התורה את החיבור החשוב 'פסקי תוספות' על סדר הש"ס, מאת מרנא ורבנא רבי יעקב מנורטהויזן זיע"א הי"ד, הרואה אור בצורה מושלמת ומתוקנת במסגרת בית היוצר הגדול 'מכון ירושלים'.

♦♦♦

"וכן מצאתי להדיא בפסקי תוספות וקבלתי שיש לסמוך עליה..." נ"ם של שלמה, קידושין פ"א יב]. "מקובלני מפי א"מ שאין לסמוך למעשה על דברי התוספות... ועל פסקי תוספות יש לסמוך למעשה" [כנסת הגדולה, כללים לדרכי הפוסקים טז]. "הכלל המסור בדינו שכל דברי תוספות שאינם נזכרים בפסקי תוספות לא קיי"ל הכי" [חכמת אדם, בב"ח מה, בינ"א מב]. וכן מצינו בעוד ועוד מגדולי הפוסקים אשר הפליגו עד למאוד בשבחי החיבור ובמעמדו המיוחד בפסק ההלכה.

מאז החלו מסכתות הש"ס לבוא בשערי הדפוס לפני כחמש מאות שנה, נלווה אליהן בקביעות החיבור 'פסקי תוספות', הן במהדורות הראשונות ששם היה זה החיבור היחיד שנדפס עם הגמרא, והן בהמשך ימות הדפוס כאשר רבו החיבורים והפירושים שנלוו לגמרא, אף אז מעמד החיבור נשתמר במיקומו המיוחד, כראשון לכל החיבורים והפירושים.

חשיבות מרובה ניתנה לחיבור זה, שכן מתוך דבריו עלו מתהום הנשיה קבצי תוספות אשר אינם בפנינו, משום שבפני המחבר היו קבצים שונים אשר חלקם לא הגיעו לידינו. אף בתוספות המצויים בדינו, לעתים על פי דבריו מאירים הדברים ביתר בהירות וביתר הבנה וכן מתבררות נוסחאות מוקשות בדבריהם. זאת מלבד פסק ההלכה, אשר כאמור הרבו הפוסקים להביא בשמו.

אמנם על אף תפוצת החיבור בין הלומדים ומעמדו הרם בקרב גדולי ופוסקי הדורות, בכל זאת לא שפר עליו גורלו, ולא רבו הלומדים והעוסקים בדבריו ובפסקיו. זאת בשל הטעויות והשיבושים המצויים בחיבור, וכן בשל הקושי הגדול לעמוד ולהבין את כוונתו במקומות רבים הנראים כסתומים, כיוון שחסר בפנינו לעתים דברי התוספות אשר היו מקור לדבריו או שיש קשיים אחרים בהבנת הדברים.

במהדורתנו נערכה השוואה מדוקדקת של נוסח החיבור עם שלושה כתבי יד אשר נשתמרו ממנו, המכילים תיקונים והוספות רבות על הנוסח הנדפס, ולעתים אף קטעים שלמים אשר הושמטו מהנדפס, והשלמת התיקונים וההשמטות מאירים את הדברים בהבנה ובבהירות. כמו כן, בנוסח הנדפס נוספו קטעים רבים אשר אינם מצויים בכתבי היד, וניכר מסגנון ומנוסח הדברים שלא יצאו מתחת יד המחבר אלא הינם תוספת מאוחרת

של אחד המעתיקים או המדפיסים. בכל המקומות בהם ישנם שינויים בין הנוסח הנדפס לבין כתבי היד, צוינו הדברים במדור שינויי נוסחאות.

במיוחד יש לציין את מסכת ברכות, אשר מהדורת הדפוס של 'פסקי תוספות' שונה לחלוטין מהנוסח המופיע בכל כתבי היד, והתברר שהמדפיס הדפיס חיבור בעל שם דומה לחיבורנו, וזאת במקום חיבורנו 'פסקי תוספות' אשר הודפס בשאר מסכתות הש"ס. אולם מאחר ורבים מהפוסקים ציינו וציטטו את החיבור הנדפס, לכן צירפנו אף חיבור זה כנספח למהדורתנו.

בכת"י בודפשט התווספו על ידי המעתיקים הגהות רבות המכילות העתקות מחיבורים שונים, אשר ברובן אינן קשורות לתוכן החיבור של "פסקי תוספות". חלק מההגהות הללו אף הוכנסו בהוצאת ש"ס וילנא בתוככי החיבור. אמנם בחלק נכבד מהגהות אלו יש עניין רב, שכן מכילות הן נוסחאות וגירסאות לדברי גאונים וראשונים אשר לא הגיעו אלינו בצורתן, ואף מספר קטעים חדשים לגמרי. הגהות אלו אשר יש בהם מן החידוש, הובאו במרוכז בסוף הספר כנספח מיוחד.

קובע ברכה לעצמו הוא מדור ההערות המלווה את החיבור, בו הובאו כל המקורות אשר מהם שאב רבינו המחבר את פסקיו, הן כדיבורי התוספות הנמצאים על אתר והן בדברי התוספות הנמצאים במקומות אחרים או מדברי ראשונים אשר הביאו בשמם. כן הובאו שם בקצרה עיונים וביאורים במקומות הדורשים עיון וברור, ואת עיקרי דברי האחרונים והפוסקים אשר דנו בדבריו.

♦♦♦

התודה והברכה לחבר מערכת המכון הרב ישראל מאיר אייזנשטיין שליט"א, אשר בכשרון רב ובתבונה מרובה עמל ויגע במסירות ובהתמדה בעריכתו ובסידורו של החיבור, בתיקונו ובשכלולו, וזכה להאירו באור יקרות. כן כתב וערך פרקי מבוא מקיפים ומרתקים אודות החיבור ומחברו.

עמו יעמדו על הברכה ידידי הרב יעקב פרבשטיין שליט"א מראשי מערכת המכון, אשר בטוב טעמו וברוחב בינתו ניווט את כל המלאכה, הרב חיים אייזנשטיין שליט"א חבר המערכת אשר בעינו הבוחנת הגיה וביקר את כל הספר, הרב ראובן קצואר שליט"א אשר באוצר ידיעותיו וסגולותיו ביקר ושכלל את פרקי המבוא והרב יוסף סלמון על סידור ועיצוב הספר בטוב טעם ודעת. לכולם יאתה התודה וברכה.

זכות רבינו המחבר וזכות לימוד התורה תעמוד לידידנו היקר והנעלה, אוהב התורה ולומדיה ואיהו גופיה צורבא מרבנן, אשר פרס את חסותו על הוצאת חיבור גדול ונשגב זה, לזכרה ולעילוי נשמתה של רעייתו הדגולה ע"ה. יהיה ה' עמו בכל דרכיו ובכל מעשיו, ויזכה להמשיך בפעליו הכבירים ביתר שאת וביתר עוז, מתוך בריאות איתנה והרחבת הדעת, לאורך ימים ושנים.

יהי נועם ה' עלינו ומעשה ידינו יכוננו.

משה בוקסבוים
מנהל המכון

מבוא

פסקי תוספות

מתחילת הדפסת התלמוד ועד ימינו אנו, ברוב ככל מהדורות הש"ס הודפס בסוף כל מסכת¹, ובצמוד אליה², החיבור "פסקי תוספות". דבר המורה על החשיבות המיוחדת שייחסו לחיבור זה במשך הדורות.

ואכן מצינו בדברי גדולי הפוסקים שהפליגו במעלת זה החיבור ובכח ההכרעה להלכה על פיו: בים של שלמה (קידושין פ"א ס' יב) כתב: וכן מצאתי להדיא בפסקי תוספות וקבלתי שיש לסמוך עליה, אם לא שחולקים עליה גדולי המחברים, כי פסקי תוספות נקראו ולא סימני תוספות עכ"ל. בכנסת הגדולה (כללים לדרכי הפוסקים אות טז) הביא בשם הר"א קאפסאלי³ בתשובה כת"י: מקובלני מפי אבי מרי שאין לסמוך למעשה על דברי התוספות, אם לא שביארו בהדיא שדבריהם הלכה למעשה, ועל פסקי תוספות יש לסמוך למעשה. עכ"ל⁴. גם בדורות אחרים מצינו בדברי הפוסקים שהחזיקו בקבלה זו, בתשובת גינת ורדים (או"ח, כלל א' ס' לו) כתב: ותו חזינא שהתוספות גופיהו לא עשו עיקר מדברים הללו שכתבו כאן, דהא בפסקי תוספות השמיטו לדין זה, וקבלה בידינו שיותר יש לסמוך על הפוסקים מעיקרן של דברים. עכ"ל. וכע"ז בשו"ת פרח שושן חו"מ כלל א' סימן א' שכתב: וכן מצאתי בפסקי תוספות דפרק הכונס, וידוע דיותר יש לסמוך על פסקי תוספות. ע"כ. וכן בחכמת אדם (בשר בחלב, כלל מה, בינת אדם אות מב) כתב: לפי הכלל המסור בידינו שכל דברי תוספות שאינם נזכרים בפסקי תוספות לא קיי"ל הכי, עכ"ל. מהר"י אסאד בשו"ת יהודה יעלה יו"ד סימן קעא הביא אף הוא קבלה זו⁵.

מהרש"ל, ומקור קבלת הר"א קאפסאלי מוצאם ממקור אחד. 4. בעל כנסת הגדולה הביא קבלה זו גם בספרו שו"ת בעי חיי, חו"מ ס' קפ, ושם נוספה הגהה: ויראה ודאי שאין כלל זה אמור אלא כשדברי התוס' מסופקים, אבל כשדבריהם מבוררים שבאו לפסוק הלכה ושכן דעתם, אין צורך לכלל זה. והעד שרוב הפוסקים אע"פ שאין מצינים מבחוץ פסק מביאים ראה מדבריהם. ע"כ ההגה"ה. וכוונתו באמרו 'שאינן מצינים מבחוץ פסק', שהיה סבור שבעלי התוס' עצמם הם שחיברו את פסקי התוס'. והכי מוכח מדבריו בשו"ת בעי חיי יו"ד סימן קנז שכתב: ומה אאריך בזה, ואינהו גופיהו כתבו בפסקי תוס' כו' וכבר כתבתי בספרי כנסת"ג חלק או"ח בספר הכללים כללי הפוסקים אות טז בשם הר"א קאפסאלי ז"ל כו'. 5. יש מקום לעיון אם כל הנך פוסקים איירי באותה קבלה,

1. מלבד מסכתות נזיר והוריות שאין עליהם פוסקים. 2. החיבור מופיע בדרך כלל כחיבור הראשון בסוף כל מסכת! מקום של כבוד זה נשמר ברוב מהדורות הש"ס, כפי הנראה כהמשך לדפוס ראשון (הן דפוס פיזארו – שונצינו, והן דפוס ונציה), שבו היה 'פסקי תוספות' החיבור היחיד שנלווה להדפסת הש"ס, שכן לא נדפסו בהם אלא גמ', רש"י, תוס', ופסקי תוס', בלבד. 3. רבי אליהו קאפסאלי. מחבר הספר 'מאה שערים' על הלכות כבוד אב ואם, בנו של רבי אלקנה קאפסאלי. האב היה מנכבדי הקהל בקנדיאה שביוון בעת גרוש ספרד וסייע רבות למגורשים, האב ובנו גלו בצעירותם למקום תורה לפאדובה שם למדו מפי מהר"י מינץ (זקינו של מהר"ם פאדווה), ושאר 'גדולי האשכנזים' (כלשון רבי אליהו), מסתבר ששם נתוודע האב לקבלה זו, וא"כ מקור קבלת

ואכן דברי הפסקי תוספות מובאים ברוב ספרי גדולי הדורות הן כמקור להלכה אף כשאין להלכה זו מקורות נוספים, והן כהכרעה לכוונת תוספות בדבריהם, וכגון בבית יוסף⁶, בדרכי משה⁷, דרישה⁸, ב"ח⁹, מג"א¹⁰, ט"ז¹¹, ש"ך¹², תומים¹³, פרי חדש¹⁴, פרי מגדים¹⁵, ביאור הגר"א¹⁶, חיי אדם¹⁷, רעק"א¹⁸, ועוד רבים מגדולי הפוסקים בכל הדורות עד למשנה ברורה¹⁹, וחזון איש²⁰. וכן הובא פעמים רבות בספרי מפרשי הש"ס כהכרעה להבנת דברי התוס', כמהרש"ל²¹, מהרש"א²², מהר"ם מלובלין²³, תוס' יו"ט²⁴, באר שבע²⁵, מהר"ם שיף²⁶, חקנת²⁷, מהרי"ט אלגאזי²⁸, פני יהושע²⁹, קרן אורה³⁰, רש"ש³¹, שפת אמת³². או מפרשי הרמב"ם ככסף משנה³³, משנה למלך³⁴, ומחנה אפרים³⁵. וכן בספרי השו"ת החל משו"ת מהרי"ל³⁶, ותרומת הדשן³⁷, בנימין זאב³⁸, מהרי"ט³⁹, רלב"ח⁴⁰, וכו' עד לנוודע ביהודה⁴¹, חת"ס⁴², שואל ומשיב⁴³, בית אפרים⁴⁴, בית הלוי⁴⁵, ומהרש"ם⁴⁶. ובשאר ספרי האחרונים.

• היקף החיבור

החיבור מכיל סימנים על כל מסכתות הש"ס למעט מסכתות נזיר והוריות שלא הגיע לידינו וכפי הנראה לא חיבר רבינו עליהם את ספרו. וכולל גם את מסכת קנים שאין עליה תלמוד, ומסכת תמיד שלא הגיעו לידינו תוספות עליה. ומסכת מדות שאין לנו עליה לא תלמוד ולא תוספות.

למסכת חגיגה ושם הובא דין זה, דמהגהותיו לחגיגה מוכח שהיה לו התוס' שלפנינו]. וא"כ ע"כ שקרא לפסקי תוס' בשם תוספות. 10. או"ח סימן יג סק"ח. 11. אה"ע סי' סב סק"ח. 12. יו"ד סי' ה סק"ו. 13. סימן כה סק"ג. 14. או"ח סימן קכח סכ"ט. 15. פתחיה להלכות תעריבות, חלק ג' סוף פרק ב. 16. או"ח סי' קנט אות ו. 17. כלל לא, בנשמת אדם סק"ג. 18. יו"ד סימן רמ סעיף כ. 19. סי' שטז סק"י. 20. או"ח סימן פח סוף סק"ו. 21. פסחים מה: ד"ה כופת. 22. שבת כ. ד"ה איבעיא. 23. ביצה יב: ד"ה אין. 24. מדות, פרק א, משנה ג. 25. תמיד כז: ד"ה והלויים. ועיין בהערה לפסק"ת ריש תמיד. 26. ביצה טז: ד"ה קמ"ל. 27. תמיד כח: ד"ה שנאמר. 28. הלכות בכורות סימן נב, סוף סק"ב. 29. כתובות פה: ד"ה קיהיב. 30. מועד קטן ד: ד"ה גמ' אביי שרא. 31. עירובין עח: ד"ה אמר ליה. 32. שבת עט: ד"ה תפילין. 33. פרק יא מהלכות תפלה, הלכה ח. 34. פרק ח מהלכות בית הבחירה הלכות ד, ה, ו. 35. הלכות זכיה ומתנה, סוף סימן ב. 36. שו"ת מהר"ל החדשות, סימן רב. עיי"ש בשנו"ס, וכן מוכח. 37. סימן קכ. עיין בהערה לפסק"ת ברכות סימן סט. 38. סימן קכז, ד"ה וכיון דהכא. 39. ח"ב, או"ח סימן ח. 40. סימן מב. 41. יו"ד, תניינא, סימן י. 42. או"ח, סי' קפט, קצ. 43. מהדו"ק, ח"ג סימן עב. 44. או"ח סימן ע. 45. ח"א, סימן א, סק"ח וסק"ט. 46. ח"ג סימן ריט

או שכל אחד קיבל דברים אחרים, כי לכשנעיין נראה ביניהם חילוקים משמעותיים, מהרש"ל הזכיר רק שקיבל שאפשר לסמוך על פסקי תוספות למעשה (והיינו בהכרעת כוונת דברי תוס', דבזה איירי שם), וקבלת הר"א קאפסאלי היא שא"א לסמוך על תוספות כשאין מבואר בהדיא שדבריהם למעשה ועל פסקי תוספות יש לסמוך בכל אופן. וכוונתו לכאורה דאינו מוכרח בתוס' שכוונתם להלכה למעשה, ולכן אין לסמוך על דבריהם למעשה, אבל בפסקי תוספות הכל הלכה למעשה. ונראה שכו"ה גם כוונת החכמת אדם שכתב שכל דברי תוספות שלא הובאו בפסקי תוספות לא קיי"ל הכי. היינו שא"א לפסוק כן הלכה למעשה, ובעל הגינת ורדים הוסיף עוד דיותר יש לסמוך על פסקי תוספות מעיקרן של דברים, שהיכא שתוספות לא הובאו בפסקי תוספות משמעות הדבר שבדוקא הושמט ואין לדין זה עיקר, ולא רק שחוששין שמא אין דבריהם להלכה. 6. לדוגמא: (ברוב הספרים הביאו דברי רבינו מספר פעמים, אבל מקוצר המקום הבאנו בכל אחד רק דוגמא אחת). או"ח סי' פג ס"ד. 7. או"ח סי' שמ אות א. 8. חו"מ סימן קעז סק"ג. 9. או"ח סי' כא ס"א. נקודה לעיין בדברי הב"ח: ביו"ד ריש סי' קצ"ח הביא שצריך לטבול בבת אחת וכתב ע"ז וכ"כ התוס' פרק אין דורשין וז"ל אין טבילה מועלת אלא במכוסה כולה כאחת עכ"ל, וכ"כ הפוסקים, עכ"ל הב"ח. ודבר זה אינו בתוס' שם רק בפסקי תוספות שם סימן כו איתא בלשון הזה [ואין לומר שלהב"ח היה תוספות אחרים

החיבור מכיל ששת אלפים ורס"ה⁴⁷ סימנים על כל התלמוד.

• זהות המחבר

בוהותו של מחבר ה"פסקי תוספות" נתחבטו רבים. ראשונה נסתפק בזה מהר"י הלוי (אחיו של הט"ז) שכתב בתשובה סי' יד שהוא מסופק אם מחבר התוספות עצמו עשאם או רב אחר שראה התוס' עשאם. דבריו הובאו גם במהרי"ט אלגאזי (הלכות בכורות פרק ו' אות ב'), ובשם הגדולים להחיד"א (מערכת ספרים ערך פסקי תוספות) ועוד אחרונים⁴⁸. בשם הגדולים הביא עוד דעות בזה, וז"ל: יש מי שכתב שחברם הרא"ש, והוא הרב המופלא מהר"י בכ"ר דוד בספרו הבהיר דברי אמת, ועתה ראיתי בספר משנה לחם להגאון מ"ה יעב"ץ בסוף פסחים שכתב שחיברם הטור⁴⁹, ואני בעניי לא ידעתי שרש לדברים הללו, עכ"ל החיד"א⁵⁰.

והנה בחיבור עצמו לא השאיר המחבר כל רמז אודות מחברו, רבותיו, זמנו ומקומו, שכן מהות חיבורו אינו אלא להביא מסקנת התוס', ולא את חידושיהו. רק אחד נמצא בדבריו שמו הפרטי. בפסקי תוס' למסכת ברכות, שנדפסו במהדורתנו מכת"י (ולהלן בפרק 'השינויים בכתבי

עמ"ס ברכות סימן כו שכתבו: לא עשה ולא כלום מן התורה. ומ"מ גם פסקי תוספות אלו אינם לבעל הטורים, שכן בסימן קיב אסר לשתות יין מועט בער"פ, ושיטתהטור בסימן תעא להתיר. ⁵⁰ נראה דשורש דברי בעל הדברי אמת לייחס החיבור לרבינו הרא"ש, הוא מדברי הספר יוחסין במאמר ה' שכתב על הרא"ש "ועשה פסקים לכל התלמוד כו' ועוד עשה פעם אחרת פסקים אחרים ארוכים עם מספר הדינים שיצא בכל הלכה כו' עוד כתב כל תוספות ר"י ואחרים עם מה שהוסיף הוא ז"ל לכתוב בכל הגמרות של דפוס בשם פסקי תוספות כו' עכ"ל. והנה אף שהיטת הלשון מורה כן שייחס את פסקי תוספות להרא"ש, מ"מ יש תימה בלשונו שכתב שעשה תוספות ר"י ואחרים כו' בשם פסקי תוספות. הרי שפתח בכתובת תוס' וסיים בפסקי תוס'. ומלבד זאת קשה לקבל את הדברים, דאם הרא"ש הוא חיבר את פסקי תוספות הרי שהיה לו לחברם על פי התוספות שהוא עצמו ליקט, הלא הם תוספות הרא"ש, אך בפועל אינו כן. שהרבה פסקים אין להם מקור לא בדברי הרא"ש בפסקים ולא בתוספות הרא"ש ופעמים שהם מנוגדים ממש לדבריו. מסיבה זו גם קשה לקבל את דברי היעב"ץ שייחס את החיבור לבעל הטורים, שכן דברים רבים מנוגדים ממש לפסקי הטור, מה גם שלא נודע שום מקור ושורש לדברי היעב"ץ, וכמו שסיים החיד"א: ואני בעניי לא ידעתי שורש לדברים הללו, ומסתבר שכיון שחיבר הטור את פסקי הרא"ש סבר היעב"ץ שהוא חיבור אחד עם פסקי התוספות. (הגר"ח פלאג"י בספרו נשמת כל חי יו"ד סי' מט הוכיח מדברי המהרי"ט דס"ל שמחבר הפסקי תוס' אינו לא הרא"ש ולא הטור. עיין בהערה לכתובת סימן שפח).

⁴⁷ וזה פרטן (ע"פ המיספור בדפוסים): ברכות-תיד. שבת-תקג. עירובין-ריד. פסחים-שלה. ר"ה-עב. יומא-עז. סוכה-קלח. ביצה-קמא. תענית-סג. מגילה-קכ. מו"ק-קמו. חגיגה-לו. יבמות-רמח. כתובות-שצב. נדרים-פד. סוטה-נו. גיטין-שכ. קידושין-קנה. ב"ק-רפה. ב"מ-ת. ב"ב-שפד. סנהדרין-קמח. מכות-מ. שבועות-צח. ע"ז-קעד. זבחים-עט. מנחות-רמח. חולין-שעד. בכורות-קמה. ערכין-פא. תמורה-כג. כריתות-לב. מעילה-כה. תמיד-לח. מדות-כג. קנים-יא. נדה-קנג. ⁴⁸ ובכמה מספרי האחרונים משמע שנקטו בפשיטות שבעלי התוספות עצמם הם חיברו את הפסקי תוספות ראה בדברי הכנסת הגדולה בשו"ת בעי חיי יו"ד סי' קנו, שכתב: ואינה גופייהו בפסקי תוס'. ובשו"ת גינת ורדים או"ח כלל א סי' לא שכתב שחזינו שתוספות גופייהו לא עשו עיקר מדברים הללו שכתבו כאן דהא בפסקי תוספות השמיטו לדין זה עכ"ל. כיוצא בשו"ת מגן שאול סימן ב. וכן כתב החיד"א בברכי יוסף או"ח סי' ג' אות ח' ובוה ניהא דהתוס' בפסקיהם וכו' וכבר תפס עליו בעל השדי חמד בכמה מקומות (בתשובותיו מכתב לחזקיהו סי' א', ובכללי הפוסקים סימן ט אות ח, וראה בדבריו באסיפת דינים, מערכת ביהכ"נ סימן ו) שהוא עצמו בשם הגדולים הביא כמה צדדים בזה, ובתשובותיו חיים שאל ח"א סי' כג כתב בהדיא שפסקי תוספות אינם מבעלי התוס' אלא ממחבר אחר. ⁴⁹ בפסחים פ"י משנה ה, (שם דן בעובר ע"ד חכמים שלא עשה כלום, אי הוה מן התורה) וז"ל: ואין זר אתנו (לומר שמן התורה לא יצא) מאחר שהתוס' הבינו כן, (וה"נ איתא בהדיא ברמזי פסקי תוס' שחיברם בעל הטורים). ע"כ. ונראה שכוונתו לפסקי תוס' הנדפסים

היד' יובאו הראיות כי חיבור זה הוא החיבור המקורי למסכת ברכות), בסימן תח מ מסיים המחבר: כן נראה לי הצעיר יעקב. הנה נודע לנו כי שמו הפרטי הוא: רבינו יעקב. אך עדיין לא נדע באיזה רבינו יעקב איירינן.

מקור קדום לזהותו של בעל הפסקי תוספות נמצא בקונטרס שם הגדולים שנתחבר בתחילת שנות ה"א ר' ע"י נכדו של מהר"ש שלישישטט⁵¹. שם כתב (בעמוד 9) מהרי"ח הוא ר' יחזקאל והוא עשה פסקי תוספות והיה דודו של ר' אליעזר מתוך, וכל מקום שתמצא דודי הוא מהרי"ח כו', ר"י נורטהויזן היינו ר' יעקב נורטהויזן⁵² והוא עשה פסקי תוספות כו'. הרי שהזכיר על שני מחברים שעשו פסקי תוספות, הראשון הוא מהרי"ח דהיינו ר' יחזקיה ממגדנבורג, וכבר נודע לנו חיבורו בשם 'פסקי מהרי"ח' שהובא הרבה בהגהות אשר"י, ובשנים האחרונות נדפסו חלקים רבים מחיבורו. וא"כ מסתבר לשער כי מחבר הפסקי תוספות שלפנינו הוא ר' יעקב נורטהויזן⁵³. אכן עדיין דבר זה נשאר בגדר השערה בעלמא כי אף שנדע כי ר"י נורטהויזן עשה פסקי תוספות מכל מקום אין לנו הכרע שהם הפסקי תוספות שלפנינו, כי כשם שמהרי"ח עשה פסקי תוספות ור"י נורטהויזן עשה, שמא עוד מחברים עשו פסקי תוספות ומה שהגיע לידינו הוא של מחבר אחר.

אמנם בס"ד מצאנו ראיות ברורות שרבינו יעקב נורטהויזן הוא מחבר הספר פסקי תוספות שלפנינו, ואלו הם:

א. כבר נתבאר לעיל שרבינו המחבר עצמו הזכיר את שמו 'יעקב'. בפסק"ת למסכת ברכות סימן תח. וחתם שמו 'כן נראה לי הצעיר יעקב'.

ב. מהרי"ל בתשובה סי' קג שהביא דברי הגהת אגודה בבכורות סי' יח, וז"ל: מצאתי בשם ר' יעקב מנורטהויזן בכור שמת או נשחט בלא התרה, או בהיתר ונמצא טריפה, טעון קבורה עור ובשר ודם עכ"ל, הדברים נמצאים לפנינו מילה במילה⁵⁴ בפסקי תוספות למסכת בכורות סימן עד⁵⁵.

ג. עוד מהגהות האגודה הנ"ל – שלח לנו הגר"ד דבליצקי מגליון ספר האגודה כת"י אוקספורד (דף 274 עמוד א) שמצא שם בזה"ל: זה מצאתי בספ' מה"ר מנורטהויזן. ומועתק שם מפסקי תוספות למסכת כתובות סימנים לה, נא, נב, נה. בלשונם. (בדפוס ספר האגודה הועתקו סימנים אלו בטעות לגוף חיבור האגודה בכתובות סוף סימן יד).

ר"י נורטהויזן היינו ר' יעקב נורטהויזן, כוונתו שבכל מקום שתמצא ר"י נורטהויזן הכוונה לר' יעקב נורטהויזן וכן דרכו שם בכל הקונטרס כגון: רמ"ה, הוא ר' מאיר הלוי. ר"י אורלייניש, הוא ר' יעקב אורלייניש. ריט"ע, הוא ר' יוסף טוב עלם וכו' ומה נדע שכל מקום שנמצא בספרי הראשונים ר"י נורטהויזן הכוונה לר' יעקב נורטהויזן. 54. מלבד הא דבהגהת האגודה איתא או בהיתר ונמצא טריפה, ולפנינו או הותר ונמצא טריפה והיא היא. 55. תשובה נוספת מהמהרי"ל בענין זה נדפסה גם בתשובות מהרי"ל החדשות סי' קכו, ושם כתב 'ואוסיף הת' בורטהויזן וסימני אשרי לאסור גם הדם' וכתב שם המציין

51. מהר"ש שלישישטט חיבר את המרדכי הקצר והיה בדורו של הריב"ש, נכדו מחבר הקונטרס היה עכ"פ סמוך לתקופת הראשונים. קונטרס 'שם הגדולים' שלו הודפס מכת"י בתוך ספר דברים עתיקים חלק ב' בלייפציג תר"ו ע"י ר"י אייזיק בן יעקב, היקף הידיעות בקונטרס נדיר ביחס לבני תקופתו, וניכר כי היו בידו מסורות מהימנות, עם זאת הקונטרס אינו חף משגיאות, יתכן שהם באשמת מעתיקים, בכל אופן יש בו ידיעות נכבדות אודות הראשונים. 52. נורטהויזן = נורדהאוזן. עיר במרכז אשכנז, מערבית ללייפציג, ממוצעת בין מגדנבורג עירו של מהרי"ח, לארפורט עירו של בעל האגודה. 53. מש"כ:

ד. בקובץ מוריה (שנה שמינית – גליון ב-ג, סיון תשל"ח) פרסם הרב שלמה שפיצר מאמר "פסקי רבותינו שבאשכנז בדור הסמוך לגזירות ק"ט" והם פסקים שליקט מגליונות המרדכי הקצר (לר"ש מדורין) שמובאים בהם פסקים מגדולי אשכנז⁵⁶. והביא שם פסק א': ראה קשת אומר באימ"ה נאמן בבריתו וקיים בשבועתו בא"י זוכר הברית. וה"ר יעקב נורטהויזן אומר בלא חתימה בסוף, נאמן בבריתו וקיים בשבועתו (בא"י) זוכר הברית. עכ"ל. ובפסקי תוספות למסכת ברכות הנ"ל סימן תה אכן נמצא כתוב בזה"ל: "קשת מברך בלי חתימה בא"י אמ"ה נאמן בבריתו וקיים בשבועתו זוכר הברית עכ"ל.

ה. בספר לקט יושר חלק או"ח בפרק "סדר רבינו" אות א' כתב שם בענין כוס של ברכה שטעון ד' דברים שטיפה מלא חי הדחה, וכתב ע"ז: ר"י נורטהויזן נתן בו סימן אין שמח"ה אלא ביין. ואכן הדברים נמצאים לפנינו בפסקי תוספות למסכת ברכות⁵⁷ סימן שעו, ז"ל: ד' דברים בכוס של ברכה נותנו לימינו ש'טיפה מ'לא ח'י ה'דחה וסימנך ש'מ'ח'ה' ביין ע"כ. לא מצאנו מקור נוסף לסימן זה (בטור סי' קפג וכן בסמ"ג נתנו בו סימן חמש"ה).

ו. יש בכת"י חיבור 'פרוש התפילות לראש השנה יו"כ וסוכות'⁵⁸, ושם בהוצאת ס"ת של יו"כ כתב: והעתקתי מכתב ידו של מה"ר יעקב כ"ץ מנורטהויזן ז"ל הטעם שאנו קורין בעריות, כלומר כשם שצויתנו שלא לגלות ערוה כך אתה לא תגלה ערותינו. והוא לפנינו בפסק"ת מגילה סימן קיב.

ז. בתרומת הדשן (פסקים וכתבים, סימן קה) דן בגדרי איסור צער בעלי חיים, וכתב: אח"כ הגידו לי שנמצא כן בפסקי ר"י (ועוד) [בפ"ק] דע"ז דליכא צער בעלי חיים א"כ דאין לו ריוח, והיינו דלעיל. ע"כ. וכ"ה בפסקי תוס' לפנינו בפ"ק דע"ז סימן יא: צער בעלי חיים אין אסור אלא כשמצירה בלי ריוח. ע"כ. וע"פ כל הנ"ל עולה שכוונתו באמרו 'פסקי ר"י' ל'פסקי רבינו יעקב'.

בכל אלו הראיות יש די והותר לקבוע בוודאות כי שמו של מחבר החיבור הגדול הזה הוא: רבינו יעקב כ"ץ מנורטהויזן.

ועדיין לא נדע מי הוא רבינו יעקב מנורטהויזן שחיבר חיבור זה, שכן נמצאו שני חכמים העונים לשם זה. האחד הוא רבינו יעקב בן רבי מאיר הזקן מנורטהויזן, שנהרג עקדה"ש בגזירות הידועות בשם: עלילות 'המגפה השחורה' בשנת ה"א ק"ט, המכונים גם: 'גזירות קט"ל' (=ק"ט לפרט)⁵⁹. אודות רבי יעקב השני עיין באוצר הגדולים אלופי יעקב, (ערך תתקמג) שהביא את דברי

שהוא ט"ס, אבל אולי צ"ל: התוספות מנורטהויזן. 56. ר' שמשון מדורין היה תלמידו של רבי יצחק הלוי מבילשטיין המכונה 'אסיר התקוה', תלמיד בעל האגודה. אצל ר' יצחק למד אחר הגזירות, ועלה עמו לירושלים בעקבות הגזירות, שם חיבר בשנת ק"א את חיבורו 'דיעות עזים', ונשאר עמו בירושלים לכה"פ עד שנת ק"ט, בשנת קכ"ה כבר היה שוב באשכנז, שם חיבר את חיבורו שהוא ט"ס, אבל אולי צ"ל: התוספות מנורטהויזן. 57. עי' לקמן בפרק ההוספות בכתבי היד. 58. מהספרייה הבריטית שבלונדון. כתב"י נכתב בשנת ש"ז, אך חלקו הראשון (שבכללו קטע זה) הועתק ממפרש קדמון שלא נודע שמו. 59. תולדותיו של רבי יעקב הראשון יבאו להלן.

קונטרס שם הגדולים הנ"ל בענין מחבר הפסקי תוספות, וכתב שראה מועתק מספרי ערכאות ישנים כת"י מאשכנז שבשנת קכ"ה נתן הקיסר להרב יעקב רב העיר נורטהויזן כתב חירות ומחסה⁶⁰, וא"כ היה מקום להסתפק שמא רבי יעקב זה שהיה בדור שאחר הגזירות הוא שחיבר את הפסקי תוספות⁶¹. אך מסיק ב'אוצר הגדולים' שלא מסתבר שחיבור בעל היקף כזה נתחבר ע"י מי שלא היה מפורסם בדורו, ולא מצינו אודות גדלותו. ולכן מסקנתו שרבינו יעקב הראשון הוא שחיבר את הפסקי תוספות. וכן כתב בהדיא החיד"א (מחזיק ברכה, יו"ד סימן ס' סק"ב) על בעל פסקי תוספות שהיה קודם הגזירות. להלן נביא סימוכין לדבריהם.

מן הראוי היה לפתור ספק זה ע"י זיהוי שנת כתיבת החיבור, אך מאחר שבגוף החיבור לא רמז רבינו כלל על זמנו ותקופתו⁶², נותר לדון בזמן החיבור רק ע"פ מובאות של דבריו בחיבורים וכתבים אחרים. והנה מצינו לכמה מחברים שהיו בדור הראשון שאחר הגזירות שציטטו מחיבור הפסקי תוספות, וכדלהלן: לעיל הבאנו שדברי רבינו הובאו בשמו בגליונות 'מרדכי הקצר' שחיבר ר"ש מדורין, בגליונות אלו של חיבורו הוסיף הגהות שאינם מהמרדכי אלא מדברי רבותיו ושמועות שליקט. את חיבורו זה חיבר בשנים קכ"ה – קמ"ב, אלא שקודם לכן בין השנים קי"א – קי"ט חיבר את חיבורו הראשון בשם: יריעות עזים. גם החיבור יריעות עזים עשוי פנים והגהות, ובהגהות שם מביא הרבה מתורת 'מהרז"ך' = מה"ר זוסלין כהן, בעל האגודה, רבו דרביה של המחבר, ומשאר חכמי אשכנז. הרבה דינים מחיבורו יריעות עזים חזר והעתיקם בגליוני חיבורו 'מרדכי הקצר', גם דין זה שהביא בקיצור מרדכי בשמו של רבינו (וראינו שהוא מספרו פסקי תוספות): לברך על ראיית קשת בלא חתימה. הביא גם בחיבורו יריעות עזים⁶³, אלא ששם לא הביא הדברים

ממנו, וא"כ הוא רבי יעקב השני. (בדרך אגב: בענין ספר הגדולה, הביאו שם בשנו"ס גירסא 'שמות הגדולים', וחיברוהו עם 'קונטרס שם הגדולים' לנכד מהר"ש שלזיטשטט הנ"ל, השערה זו אינה נכונה שכן הקונטרס הנ"ל נמצא בידיו, וכולו עניין הזכרת שמות החכמים וכינויים, ואין שם דבר מענין תענית חלום שהזכיר מהר"ל, וכפי הנראה גם היה מחברו צעיר ממהר"ל טובא). יתכן שהיו שניהם בני משפחה אחת, ניתן גם לשער כן משום שנכדו של רבי יעקב השני מצינו שנקרא בשם: מאיר, כשם אביו של רבי יעקב הראשון, וכשם בנו. ⁶² 'בנוסחאות כת"י' שנדפס מדפוס וילנא ואילך על פסקי תוספות, במסכת ע"ז, הגהה ב, איתא: והשמיטה לר"ת שנת עג, לרש"י עד. ולפי"ז היה מקום להוכיח שזמנו של רבינו הוא בשנים אלו. אלא שכבר הוכח (ע"י להלן בפרק 'ההוספות והשינויים בכתבי היד') שנוסחאות אלו שמקורם בגליון כת"י בודפשט, אינם חלק מהחיבור, אלא העתקות מקיצור פסקי הרא"ש, ואכן סימן זה מקורו בקיצור פסה"ד סימן ז. וא"כ אין להוכיח מזה כלום לגבי זמן חיבור הפסקי תוס'. ⁶³ דף מה ע"א, באות ד' השני, דין רואה קשת מברך נאמן בבריתו, וקיים בשבעתו. וזכר לעד בריתו, לדור ודור אמונתו. הרי שהזכיר הברכה בלא חתימה. (וראה בשאר הברכות כגון ברכת הרואה קברי ישראל שהזכיר חתימתו).

⁶⁰ לכאורה כוונתו לכתב המובא ע"י ר"י פריימאן במבוא ללקט יושר (במהדו' מכון ירושלים נדפס בסוף חלק יו"ד) ובמצויין שם, שם נזכר שהתירו לרבי יעקב רבה של נורטהויזן, ואשתו, ובניו קאופמן וליבמן, ונשותיהם, ונכדו מאיר וילדיו להתישב במיינץ. ר' יעקב שוחרר ממסים מיוחדים. ⁶¹ יש שכתבו להבדיל בין שניהם ע"י כינוי הכהונה: 'כ"ץ', ונקטו כי רק רבי יעקב השני כונה בשם זה. אך נראה לשלול ד"ז ולהוכיח שלגבי שניהם נמצא הכינוי הנ"ל, ולכאורה אף היו קרובי משפחה. לקמן יובא שרבי יעקב הראשון כונה בכינוי 'כ"ץ' ע"י בעל תרומת הדשן שהעתיק תשובתו, וכן הובא לעיל שבפירוש התפלות לר"ה יו"כ וסוכות ציטט מפסקי תוספות בשם מה"ר יעקב כ"ץ מנורטהויזן, ולקמן יבואר שרבי יעקב הראשון חיברו. מאידך יש סמך לכך שרבי יעקב השני כונה אף הוא בשם 'כ"ץ'. שכן מהר"ל הביא בהלכות איסור והיתר סימן כא: אמר מהר"י כהן (בשנו"ס: מהר"ר יעקב כ"ץ ע"ה) שאחד מן הגדולים שאל למהר"ם סג"ל כו'. ואמר מהר"י הנ"ל (בשנו"ס: מנורטהויזן) שהוא ראה כו'. ואם נקבל גירסת השנו"ס שהוא רבי יעקב מנורטהויזן, ע"כ אינו אלא השני, דמהר"ם סג"ל שהביא משמו היה אחר הגזירות. וראה עוד במהר"ל הלכות יו"ט שהביא אמר מהר"ר יעקב כ"ץ מנורטהויזן שראה בספר הגדולה וכו'. ומשמע קצת ששמע

בשם אומרים, אך ניתן להניח שמקורו בב' חיבוריו ממקור אחד הם. וא"כ כשגילה בגליון המדרכי שמקורו הוא מפסקי תוספות, יש להניח שגם בחיבורו יריעות עיזים נסמך על דברי רבינו. וא"כ עלינו להקדים את זמן החיבור לפני שנת קי"ט שבו נשלם החיבור יריעות עיזים, וא"כ ע"כ שמחברו הוא רבינו יעקב הזקן מנורטהוין הי"ד שנהרג בגזירות בשנת ק"ט.

כיוצ"ב ראינו שהגהת האגודה מביא מדברי רבינו בשמו, ופ"א מזכירו בשם ספר מה"ר מנורטהוין. ואף שלא נודע מי הוא בעל ההגהות, אך מכך שמהרי"ל כבר מצטט מהגהות אלו⁶⁴ משמע שהיו מקובלים כבר בזמנו כחלק מספר האגודה (כדרכם של ספרי האשכנזים בדור ההוא שהיו נלווים אליהם 'הגהות' ו'גליונות'), וא"כ יש להקדים את חיבור הפסקי תוס' לכה"פ ביותר מדור אחד לפני זמנו של מהרי"ל⁶⁵.

עוד יש להוכיח על קדמותו של חיבור הפסקי תוספות שכן ב'פסקי רבינו מנחם קלויזנער'⁶⁶ נמצאו כמה ציטוטים מתוך החיבור 'פסקי תוספות'. במסכת שבת דף יז: כתב: מותר לפרוס מצודה לעכברים קודם שילך לבית הכנסת. רא"מ⁶⁷. וכע"ז נמצא בפסק"ת סימן סב. בדף מז. כתב: בקיץ שהזבובים מצויים שאסור לסגור תיבתו בשבת אם לא שניח ריוח גדול כו'. מרדכי. רא"מ. וכע"ז נמצא בפסק"ת סימן קעה. בדף נז. כתב: אשה אסורה לסתור קליעת שעה. רמ"מ. וכ"ה בהדיא בפסק"ת רמב. בדף סב. כתב: אין יוצאין בבגד להציל מטינוף. והוא לשון פסק"ת סימן רס. בדף קיג. כתב: צ"ע אי קרי יש לו להחליף כשאין לו יפה כזה. רמ"מ. והוא לשון פסק"ת סימן שעא. בדף קכז. כתב: נהגו למלאות בכלי גדול ולא למלאות בכלי קטן כמה פעמים משום דמפיש בהילוכא. רא"מ. והוא לשון פסק"ת סימן תכב. ובפסקיו בפסחים פ"ג כתב: כשמודדין מדה בפסח או לצורך חלה אין להכביד ידו על הסולת. רמ"מ. והוא לשון פסק"ת מנחות סימן קסט. וכן בפסקיו לע"ז יב ע"ב כתב: אסור ליהנות מריח פירות שלפני ע"ז בהני דעבידי לריח. והוא מפסק"ת ע"ז סימן יט. בדף לט. כתב: בהנחת טיט על פי מגופת החבית סגי אין צריך כתיבת האותיות אבל מנהג כשר לכתוב האותיות. רמ"מ. והוא בפסק"ת סימן נד. בדף ס כתב: גוי שתחב אגרופו בנוד מלא מבחוץ שרי. רמ"מ. והוא לשון פסק"ת סימן קיט. וכן בפסקיו בחולין נו ע"ב כתב: דג הנמצא בחרישה אפילו יש לו קשקשים לוקה עליו. רמ"מ. והוא בפסק"ת מכות סימן כב. הרי שמרבה לצטט מתוך החיבור פסקי תוספות, אלא שמקור דבריו אינו מתוך החיבור עצמו, אלא שואב את מימיו ע"י 'רמ"מ' או 'רא"מ' הרי שמהרמ"ק שהיה בדור הראשון שאחר הגזירות, כבר היה 'כלי שני' להביא את דברי רבינו, והיה לפניו חיבור של 'רמ"מ', או 'רא"מ' שמשם שאב את דברי רבינו.

חיבורו של מהר"ש מנוישטט. בהגהות אשר"י עמ"ס עירובין הובאו הרבה מפסקיו בחתימה: מהרמ"ק. פסקיו למסכתות ברכות, שבת, עבודה זרה, וחולין, נדפסו ב'שיטת הקדמונים' ע"י רמ"י בלוי. 67. בהוצאת כלילת יופי 'פתחו' ר"ת זה: רבי אליעזר ממין. ולהלן יבואר שטעות בידם, וכפי הנראה כל (או רוב) הציטוטים בפסקי הרמ"ק החתומים: 'רא"מ' שלא נמצא מקורם מפורש בספר יראים, או עכ"פ בשמו, אינם אלא לרמ"מ, וכדלהלן.

ומה שמסיים: לדור ודור אמונתו. אינו מנוסח הברכה, אלא לצורך החרוז, שכן דרכו בכל הספר יעו"ש. 64. יש לציין שמהרי"ל היה מרבה להשתמש בספר האגודה, עד שכתב עליו מהר"י מינץ בתשובותיו (שבתוך שו"ת מהר"ם פאדוואה) סימן טו: שמעתי שמהר"י מולין ס"ל ז"ל רוב פסקיו הלכו אחר האגודה. 65. מהרי"ל נולד בשנת קטו (משוער), ונפטר בשנת קפז. 66. לרבינו מענדלין קלויזנער, מגדולי החכמים בדור הראשון שאחר הגזירות,

לזיהויו של 'רמ"מ' המובא ע"י ר' מנדל: כבר הוכיח רמ"י בלוי בהערותיו לפסקי מהר"ם קלויזנער חולין קיג. שהוא רבינו מנחם ממירזבורק בעל תשובות מעיל צדק⁶⁸, וא"כ הוא זה אשר שאב מדברי רבינו והביא דבריו בפסקיו, ומשם הביא מהר"ם קלויזנער⁶⁹. גם הציטוטים החתומים בשם 'רא"מ' יש לייחסם לרבינו מנחם מעיל צדק, זאת ע"פ דברי קונטרס שם הגדולים הנ"ל לנכד מהר"ש שלישישטט שכתב (עמוד 9): רא"ם הוא רבי מנחם מירזבורק. ואף שלא נודע על שום מה נתכנה בר"ת זה, מ"מ מצאנו כן גם בהגהות איסור והיתר הארוך, שכן דברים שהביא התרומת הדשן בהגהותיו לשערי דורא (סימן ד הגה"ה ג) מגדול אחד בשם רמ"מ (והוא אכן נמצא בפסקי מהר"ם קלויזנער חולין קיג. בשם רמ"מ), ומבואר שם במבוא שערים שהוא רבינו מנחם מעיל צדק, וד"ז הביא בהגהות או"ה הארוך שער ב סימן א מגדול אחד בשם רא"מ, וכן העתיק מהרש"ל ביש"ש חולין פ"ח סימן פה. א"כ רא"מ ורמ"מ אחד הם, ונמצאנו למדים שרבינו מנחם מעיל צדק, השתמש כסדר בחיבור פסקי תוספות⁷⁰.

מכל אלו יש להוכיח כדברי החיד"א ובעל אוצר הגדולים שמחבר הפסקי תוספות הוא בהכרח רבינו יעקב מנורטהויון הראשון, שידענו שהיה מגדולי דורו, ועמד בראשות ישיבה בעירו (כדלהלן). יש להוסיף עוד שנראה מחיבור הפסקי תוספות שהיו לפני מחברו חיבורי תוספות שנאבדו מאתנו (ראה להלן בפרק 'על איזה תוס' יסד רבינו את חיבורו'), והיו בידו תוס' ערוכים על כל הש"ס גם במסכתות תמיד ומדות שלא הגיעו לידינו תוס' עליהם, ולא נודע שנשארו תוס' עליהם אחר הגזירות, וא"כ יש לשער שמחברם היה קודם הגזירות.

עלה בידינו שמחבר הפסקי תוספות הוא: מרנא ורבנא⁷¹ הקדוש רבינו יעקב הזקן מנורטהויון הי"ד. שנהרג על קידוש שמו יתברך בגזירות בשנת ה"א ק"ט⁷².

א"ז אלא טעות בפיענוח, וחתמתם היא: רא"מ. (וכידוע שבכתיבת יד קרובים הם מאוד להתחלף, עיין במדור גליונות כתי"י ריש גיטין שנתחלף רמב"ן בראב"ן) ולפי"ז יש לפענח הר"ת: רא"מ= רבינו אליעזר מטון. והיינו שברצונו להביא את דעת התוס' טון נשתמש לשם כך בחיבור פסקי תוס' שעל פיו יש להכריע מסקנת הר"א מטון. דרך נוספת לבאר תעלומה זו, אך רחוקה היא מאוד, לומר שלפני מהרמ"ק עמד החיבור פסקי תוס' כחיבור מיוחס להר"מ קשה מירזבורק עצמו, אך בהיותו בן דורו של הרמ"מ קשה לקבל שכ"כ מהר נהיה שיבוש כזה. 71. כך הוא מכונה במחזור לימים נוראים (כתי"י המבורג 115), וכדלהלן. 72. הנה החיד"א בברכי יוסף או"ח רצו סק"ז הביא סתירה בתוס' ובפסקי תוספות, וכתב דלא קשה דתוס' ביזמא חברים מהר"ם וא"כ מסתמא גם פסקי תוס' דיזמא אינו ממחבר שאר פסקי תוס', ולכן המחבר ביזמא כתב כדברי התוס' ביזמא והמחבר בסוכה כתב כדברי התוס' בסוכה. כיוצ"ב כתב במחזיק ברכה בענין סתירה בתוס' ופסקי תוס' מחולין למנחות, ונקט שהם ב' מחברים, וכתב: ולא נפלאות היא ולא רחוקה למי שידע אופיים ושרשי עיקר חיבור התוס' למיניהם. והתוס' שבידינו מכל הש"ס אין מחבריהם

68. בלקט יושר י"ד (הלכות ת"ת ס' טז) כתב: רמ"ם הוא ר' מנחם ממירזבורק באושריך, והוא תלמידו של ר' יצחק אופנהיים זצ"ל. עיין בשו"ת מהר"י וויל סימן קלג שכתב מהר"ד מנחם ממירזבורק דירתו היה במדינת זכש"ן, היה למדן מופלג גדול בדורו, הרבה דינים ופסקים שכתב וקיבץ וחיבר מהם ספר גדול, ואותו ספר מצוי במדינת זכש"ן וכל מנהג בני מדינת זכש"ן אחר אותו ספר. וכן האריך בשבחו בשו"ת מהר"י מינץ סימן יג. 69. מכאן יש להכריע על זמנו של רמ"מ, שנבוכו בו כותבי העתים. והעולה מדבריו שיש לצמצם את זמנו בין רבינו יעקב מנורטהויון שנהרג בשנת ק"ט, למהר"ם קלויזנער שנפטר בסביבות ק"נ. אך ע"ע מש"כ בזה בהערה לקמן לבאר באופן אחר. 70. אמנם יש להעיר שבכתיבי מהר"ד מנחם ממירזבורק עצמו המצויים בידינו (ויצאו לאור מחדש ע"י מכון משנת אפרים, ירושלים תשפ"א), לא נמצאו ציטוטים מדברי רבינו, כ"א במה שהביא מהר"ם קלויזנער משמו. יתכן שספרו של רבינו הגיע לידי בשלב מאוחר יותר והכתבים המצויים בידינו הם מזמן מוקדם (לא כל כתבי הרמ"מ הגיעו לידינו). יתכן לפרש באופן אחר שכל הציטוטים בפסקי מהרמ"ק מפסקי תוס' החתומים: רמ"מ.

• תולדותיו

מעט מאוד הוא הידוע לנו על תולדותיו ומעשיו של רבינו, באשר בתוך חיבורו לא הזכיר דברי עצמו כלל⁷³, ולא דברי רבותיו וחבריו, כי כל תכליתו בחיבורו הוא להביא את דברי התוס' עצמם, ולכן לא שת ליבו לחידושו בחיבורו זה.

משאר כתביו וחיבוריו נמצא בס"ד⁷⁴ כת"י של משנה תורה לרמב"ם המכיל את ספרי נשים קדושה והפלאה, עם הגהות מיימוניות ותשובות מיימוניות, ובראש הספר יש 17 דפים כתובים משני עבריהם, המכילים 'סימנים'⁷⁵ על הרמב"ם, בשילוב דברי ההגהות מיימוניות, ובסופם סימנים גם על תשובות מיימוניות. ובסיומם נכתב: סליק הסימני אשר תיקן מהר"י מנורטהוזה זלה"ה. אין בידינו ראיות ברורות אם חיבור זה היה על כל הרמב"ם ולא הגיע לידינו, או שמעיקרו נתחבר רק על ג' ספרים אלו. אך מעיון בסימנים שעל תשובות מיימוניות הנדפסות על הרמב"ם בסוף כל ספר בשם 'מפתח התשובות' נראה שיש דמיון רב ביניהם, וכנראה מקור המפתחות שבדפוס הוא מסימנים אלו שתיקן רבינו, אלא שאת הסימנים על הרמב"ם עצמו לא ראו המדפיסים לנכון להדפיסם מאחר וכבר הביאו כע"ז ממגיד משנה ורדב"ז (גם במפתח התשובות גרעו והוסיפו מדבריו מעט כראות עיניהם). וא"כ יש להוכיח שחיבור זה הקיף במקורו את כל

הוספות מאחרות, ואינם בכתבי היד, וא"כ הדברים בחזקתם שכולם ממחבר אחד יצאו. ובענין הסתירות בדברי רבינו צדקו דבריו של החיד"א בזה, שבכל מקום נקט רבינו המחבר כפי התוס' שהיו לפניו, ולא נחית לפסק ההלכה, שכן מטרת חיבורו להביא תמצית התוס' שלפניו ולא לפסוק ההלכה, ולא בדבריו הסתירה כ"א בדברי התוספות גופיהו. עוד יתכן שהחיד"א הסיק כן משום דס"ל (בכתבו דברים אלו) שמחבר התוס' הוא עצמו חיבר את הפסקים וכדמשמע בדבריו דלפי שהתוס' שלפניו על יומא אינם ממחבר התוס', מסתמא גם מחבר הפסקי תוס' אינו מחבר הפסק'ת שעל כל הש"ס, ולכן הוכיח מכך שמחבר התוס' משתנים ממסכת לחברתה, ה"ה מחבר הפסקי תוס'. וכמו שנקט בהדיא בברכי יוסף או"ח ג: ובזה ניחא דהתוס' בפסקיהם כו'. וכבר השיג עליו השדי חמד (מכתב לחזקיהו א, ועוד) שהוא עצמו בשם הגדולים הביא בזה כמה צדדים, ובתשובותיו (חיים שאל ח"א, כג) כתב בהדיא דפסקי תוס' אינם ממחבר התוס' אלא ממחבר אחר. 73. מלבד כאמור פעם אחת בברכות סימן תח, שמסיים: כן נראה לי הצעיר יעקב. ומזה לא נדע אלא את שמו הפרטי בלבד. 74. בספריית פטרבורג, נכתב ע"י הסופר אפרים ב"ר מרדכי ממידבורק. אין בספר תאריך כתיבה אך יש בו כתב מכירה, לפיו נמכר הספר (לפחות פעם שניה) בשנת ה"א ר"ד. 75. סימנים דייקא, ולא פסקים. שכן בחיבור זה בשונה מאוד מחיבורו 'פסקי תוספות' לא נחית רבינו לעצם הדין, כ"א לכותר הדין בלבד. ובהתאם לכך נקרא החיבור ע"י הסופר 'סימנים'.

ומקצריהם שוים, ושינוייהם יתנו עידיהם. וכן פסקי תוספות זימנין דנתחברו מתוך תוספות אחרות שאינם שלנו, ולכן תמצא כמה זימני בפסקי תוס' מילתא דליחא בגווייהו בפנים בתוס' שבידינו, וכל כי הני מילי נתבררו לי ההדויות מדברי המפרשים והפוסקים ומספרי כתיבת יד שראיתי מתוספות חלוקים וכיוצא. עכ"ל. הרי שנוטה לקבל שכמה מחברים חיברו את הפסקי תוספות, וזאת כדי ליישב הסתירות בפסקי תוס'. אמנם יש להוכיח שכל החיבור נתחבר ממחבר אחד, שכן הראיות שהבאנו על זהות המחבר מתייחסות לכמה מסכתות (ברכות, מגילה, כתובות, עבודה זרה, בכורות) וכולם נקראו על שם מחבר אחד. ועוד שבכל כתבי היד שלפנינו נמצא כל החיבור כמקשה אחת, וכל סימניו הם כנוסח הדפוס (לבד ממסכת ברכות, וכדהלן), וניכר שמחבר אחד הם מאחר שנתחברו בסדר מסויים, שלא כסדר הש"ס המקובל, וכולם תואמים את החיבור הנדפס. ואם היה החיבור ליקוט מחיבורים שונים הרי גם כתה"י היו שונים זה מזה, ומהנדפס, וכפי שהוא בתוס' שכתבי היד שונים זה מזה, וכ"ש מהנדפס, ואין בנמצא כתב יד שיקל חיבור התוס' כפי הנדפס על כל הש"ס. וביותר שכולם עשויים בסגנון אחד, ובלשון אחת, ואין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד. יתכן שהחיד"א הסיק כן מתוך הסימנים שנוספו בדפוס ולא יצאו מפי רבינו, ובהם הסגנון אכן שונה, והיות שבנדפס לא ציינו שהם ממחבר אחר, הכיר בהם החיד"א שלא ממחבר אחד יצאו, ומזה הגיע למסקנתו שכמה מחברים חיברו את הפסקי תוספות. אך לקמן בפרק ההוספות והשינויים בכתבי היד יתבאר שסימנים אלו הם

ספרי הרמב"ם.

כמו"כ יש בידינו תשובה אחת שהביא ר"ש מדורין בהגהותיו ל'מרדכי הקצר' שחיבר, וחתום בסופה: יעקב נור'. קלויזנר⁷⁶. בעל תרומת הדשן בסימן שיא, הביא אף הוא תשובה זו וכתב עליה: וכן מצאתי הועתק מתשובת גדול אחד מן הגדולים הראשונים⁷⁷. וחזר והביא תשובה זו עצמה בפסקים וכתבים סימן נג ושם כתב: וכן יש בידי תשובת ה"ר יעקב כ"ץ⁷⁸ מנורטהויזן⁷⁹.

פרטים על חיי רבינו כאמור כמעט לא הגיעו לידינו, אבל נסיבות פטירתו – הריגתו על קידוש השם נשתמרו באופן מופלא כמפורט בפרק הבא.

בספר הזכרת נשמות (מאמרכון) שנמצא בעדת ישורון דייץ⁸⁰, (הועתק מספר הזכרת נשמות בכתב ישן נושן, ע"י ר' אברהם ב"ר יוסף יוזפא עסא (ר' יוסף יוזפא הוא בעל ה'נוהג כצאן יוסף') לבית לוי) הוזכרו הרוגי ושרופי הקהילות הקדושות משנת ק"ט לאלף הששי, ושם בעמוד 6 נכתב: יזכור אלוקים נשמות הרוגי ושרופי קהל... נורטהויזן. מהר"ר יעקב הזקן⁸¹. נודע לנו א"כ שבשעת פטירתו עקדה"ש בעת 'גזירות קט"ל' היה 'זקן', ומסתבר שהיה לכה"פ כבן ס', יש להקדים א"כ את שנת לידתו קודם לשנת ה"א נ', אם כי נראה מתואר זה שהיה מופלג בזקנה וא"כ יש להקדים עוד את זמן לידתו.

הכרע באיזה רבי יעקב איירי: בהגהות מנהגי טירנא הובא: בשבת בסעודה ג' בירך הר"ר יעקב מנורטהויזן ז' ברכות. ע"כ (ע' מש"כ בזה לקמן). כמו"כ יש בכת"י (המבורג 115) מחזור לימים נוראים וסוכות, ושם בדף 15 נכתב סדר הפיוטים מנורטהויזן. ובדף שאחרי (16א) נכתב: מרנא ורבנא ר' יעקב מנורטהויזן היה נוהג לומר רבות צר"ר שלוש פעמים ביום כיפור (הערת הר"ר ראובן קצואר: הכוונה לפיוט רבת צררונא שהביא האגודה בסוף יומא, וכה במהר"ל ה' יו"כ סי' כו. וסליחה זו נמצאת במחזורי אשכנז). וראה לעיל שמועות שהובאו במהר"ל בשם רבי יעקב השני. וראה עוד להלן בפרק תלמידי רבינו מה שאמר מהר"ש מנוישטט בשמו. ומה שהביא מהר"י וויל בשמו. וכן נדפס בספר 'בני בכורי ישראל' ע"י הרב הרשקוביץ פסקי ראשונים בענייני פדיון הבן מכת"י של תלמיד החת"ס, ושם הביא מרבינו יעקב מנורטהויזן, סדר פדיון הבן. כמו"כ יש כת"י של הפיוט 'אלהים מגן לנו' על הטעמים, שמייחסו לרבי יעקב בר מאיר מנורטהויזן. אך בכתבי יד מוקדמים של הפיוט (פרמא) נכתב בהדיא: אתחיל חרוזים מניקוד ומניגונים שעשה הרב רבינו יעקב ב"ר מאיר וחזתו תם זצ"ל. ומ"מ מטעות הסופר נדע שהיה ידוע לו כי שם רבינו הוא: רבי יעקב ב"ר מאיר. 80. נדפס בקונטרס 'המקונן' (ווינצ' תרמ"א). 81. יצויין כי מכל השמות שהוזכרו בקונטרס הנ"ל רבינו הוא היחיד שכוונה בתואר 'הזקן'. (שאר השמות הוזכרו רובן בלא תארים, ומיעוטם בתואר מהר"ר בלבד, למעט בעל ספר האגודה המכונה שם: מהר"ר זיסקינד הכהן הגדול). ונראה

76. החתימה: קלויזנר. מתייחסת למקור התשובה, שהובאה ע"י מהר"מ קלויזנר, שהיה מחכמי הדור שקוממו את יהדות אשכנז אחר הגזירות יחד עם מהר"ש מנוישטט, (ראה הלכות מהר"ש אות תכט). 77. בעל התשובה הזו הוא בוודאות רבינו יעקב הראשון, ואין להסתפק שמה היא מרבי יעקב השני, שהרי כבר הובאה ע"י מהר"ם קלויזנר, ומשם העתיקה ר"ש מדורין. קודם שנת קמב. ולא מסתבר כי את דברי בן דורם העתיקו זה מזה. וביתר שורה"ש מדורין עצמו הביא גם מדברי רבינו בחיבורו פסקי תוספות בשמו רבי יעקב מנורטהויזן, ואם היה ידוע לו כי שני חכמים שונים הם בשם אחד, היה נותן סימן היכר ביניהם. ועוד שבתרומת הדשן מכתבו: מן הגדולים הראשונים, והנה הכינוי 'גדול אחד' שכיח מאוד בדברי בעל תרומת הדשן ביחס לחכמי דורו (כמהר"ל) והדור שלפניו (כמהר"ש מנוישטט), וא"כ באומרו מן הגדולים הראשונים בהכרח כוונתו לגדול בדור שלפני מהר"ש, וע"כ הוא רבינו יעקב הראשון. (בתרומת הדשן מופיע פעם אחת הכינוי 'אחד מן הגדולים הראשונים' גם ביחס למהר"ש מנוישטט, אלא ששם לא בא אלא להבדילו ממהר"ל, שכן בתחילת התשובה הביא דברי מהר"ש בכינוי 'גדול אחד' בלבד, ואח"כ הביא 'דברי גדול אחד תלמידו' (הוא מהר"ל), ולכן כשחזר והביא דברי מהר"ש כתב 'אחד מן הגדולים הראשונים'. ואכן במהדורת חכמת שלמה הביאו מכמה כתבי יד שכתוב בהם: 'אחד מן הגדולים הראשון'). 78. וכאמור לעיל שרבינו כונה גם בכינוי הכהונה: כ"ץ. 79. עוד שמועות בשם רבי יעקב מנורטהויזן, אלא שאין

בהזכרת נשמות אחר⁸² נכתב: נורטהוין, ומהם הרב ר' יעקב בר מאיר ובנו הרב ר' מאיר. ומזה נדע כי שמו המלא של רבינו הוא: רבינו יעקב ב"ר מאיר כ"ץ מנורטהוין זללה"ה הי"ד.

• במעלות קדושים וטהורים – כזוהר הרקיע מזהירים

בשנת ה"א ק"ח הגיעה לאירופה מחלת הדבר השחור ומתו מאות אלפי בני אדם, בעקבות כך העלילו הנוצרים כי היהודים הרעילו בזדון את בארות הנוצרים על מנת להדביקם במחלה. בעקבות זאת פרצו פרעות בצרפת, בספרד, בשווייץ ובאשכנז שם הגיעו הרדיפות לשיאן. במשך כל שנת ה"א ק"ט השתוללו הפורעים והשמידו באכזריות נוראה משנאת עשו ליעקב, כשלש מאות קהילות, ערים ועיירות. כאשר אנשים, נשים, וטף, ובראשם גדולי התורה בדורם קידשו שם ד' במורא, ופשוט צווארם לטבח, ולא קיבלו את אפשרות הנוצרים להמיר את הדת אפי' למראית עין.

מכל מאות הקהילות שקדשו שם שמים בגזירות אלו נמצא תיעוד נורא הוד ממעמד קידוש השם של בני קהילת נורטהוין הי"ד, בראשות רבינו יעקב ובנו הר"ר מאיר הי"ד. בספר מנהגות ורמזיזא, בהגהות, בכ"ג אייר, מביא המגיה מה שמצא על נייר ישן בעת פינוי עפר ואבנים מב"ה (בית הכנסת?) שהחריבו המורדים בשנת שע"ו⁸³. וז"ל ההגהה בביאור תפלת אב הרחמים: בחייהם ובמותם לא נפרדו ר"ל שאף בשעת מיתתן לא נפרדו חד מחבירו ונתנו נפשם על קידוש השם והלכו יחד להריגה כמו שהיו הולכין למשתה ולשמחה, כמו שאירע בהקהל הקדוש נורטהוין שקידשו שם השם ביום ג' פרשת בהר⁸⁴, ובקשו מו' הרב ר' יעקב ובנו הר"ר מאיר הי"ד מן העירונים שיתנו להם רשות לתקן עצמם נגד הקידוש⁸⁵, והעירונים נתנו להם רשות. אז לקחו טליתותיהם ותכריכיהם אנשים ונשים בשמחה, והנה כרו להם שוחה על בית הקברות וחיפוס לעיל בנסרים ארזים, ואש בערה סביב סביב, והנה החסידים והישרים והטהורים בקשו להשכיר להם משחק למחול במחולות כדי לעבוד את י"י בשמחה ולבוא לפניו ברננה, אז אמר⁸⁶ בית יעקב לכו ונלכה באור י"י, ולקחו איש ידו ביד רעהו אנשים ונשים מפוזים ומכרכרים בכל עוז לפני הש"י, ומו' הרב ר' יעקב הוא עובר לפנייהם, ובנו הר"ר מאיר היה מאסף לכל המחנות, פן יתעכב שום אחד מהם באחרונה, ושרים כחוללים אל תוך הבור, וכשהיו כולם אל תוך הבור, אז קפץ הר"ר מאיר על שפתו והיה הולך סביב הבור כדי לעיין אם נמלט איש מהם החוצה, וכשראוהו העירונים בקשו להחיות את נפשו, והשיב: כלו אנחותינו, כי בשעה אחת עיניכם בי [ואיני⁸⁷], וחזר לבור, וישליכו אש למעלה על גב הנסרים ויצאו נשמתם בבת אחת, בלא אוי ואבוי⁸⁸. כל זה העיד השליח

ק"ט היה (בחור"ל) ג' לסדר בהר ביום ט"ז באייר. ולפי"ז נדע שהוא יום פטירת רבינו זי"ע. ⁸⁵ ר"ל להכין את עצמם לקראת קידוש השם. ⁸⁶ כנראה הכוונה לרבינו. ⁸⁷ ע"פ כת"י פרנקפורט. ⁸⁸ ולהלן מודגש שוב: ואפילו אחד מן הילדים לא אמר אוי ואבוי ואפילו לא בכי. יש בנותן טעם להביא דברי מהר"ם מרוטנבורג שהביא תלמידו בספר התשב"ץ (קטן) סימן תטו: מהר"ם ז"ל אומר כשהאדם גומר בדעתו לקדש השם וימסור נפשו על קידוש השם, כל מה שעושין לו, הן סקילה, הן שריפה, הן קבורת

מזה שרבינו היה מופלג בזקנה. ⁸² הועתק ב'חכמים בדורם, רבני מיינץ אות ג, הערה 4. ראה שם עוד אודות רבינו. ⁸³ בכת"י פרנקפורט 256 דף 39ב-40א, שנכתב בשנת שיג הובא מעשה זה תחת הכיתוב: אני אליעזר בן שמואל זללה"ה מצאתי המעשה הנזכר למטה בתפלה ישנה בק"ק ווירמיישא והעתקתי. ומעתיק כל המעשה (בדילוג תיבות אחדות). כפי הנראה מעדותו של בעל הגהות המנהגים, השאיר הסופר הראשון את הכתב בבית הכנסת, ושוב נמצא שם כעבור כשבעים שנה. ⁸⁴ בשנת ה"א

של ר' אליעזר בן יעקב הי"ד עליהם⁸⁹, כי בקשוהו לכונן שמה⁹⁰ לבשר שאחד מהם לא נותר, ואפילו אחד מן הילדים לא אמר אי ואבוי ואפילו לא בכו. (פרשת) [השם] ינקום נקמתו וירחם על צאן מרעייתו. כל זה מצאתי בנייר אחד ישן ומטושטש בשנת שע"ו לפרט, בשעה שמפנה העפר ואבנים מן הב"ה פה שחרבו המורדים, עכ"ל ההג"ה הנ"ל.

תיעוד נוסף נמצא בקינה 'ציון אריוך בכי' שחברה על הגזירות הנ"ל ייחד המקונן⁹¹ ג' בתיים המתארים את שריפתו של רבינו ובני ישיבתו כשהם עטופים בטליתות:

נורטהוון⁹² כמו סלת / סלתה בשלשלת / יהם חבצלת / גזעי שתולייך.

רב יעקב משלם⁹³ / הורם וסר צילם / יהלום והוא סולם / עלות שביליך.

הוא וישיבתו / נשרפו וכל ביתו / איש איש בטליתו / אחוזו גדיליך.

נסיים פרק זה בדברי הסופר⁹⁴ שהעתיק את התיעוד בכתה"י: בשכר זה תהא נשמתם צרורה בצרור החיים עם שאר צדיקים וצדקניות שבגן עדן, אמן. וכאשר אנו מבקשים מידי שבת בתפלת אב הרחמים: יזכרם אלוקינו לטובה עם שאר צדיקי עולם, וינקום לעינינו נקמת דם עבדיו השפוך.

• רבותיו

אין בידינו עדות על רבותיו של רבינו, אך נראה שהיה מבית מדרשם של תלמידי מהר"ם מרוטנבורג, שכן בכל חיבורו יש זיקה לספרי תלמידיו: המרדכי, הגהות מימוניות וכדו'. כמו"כ יש דמיון בין ספרו של רבינו, לספר האגודה של מוהר"ר אלכסנדר זוסלין הכהן ז"ל בעמח"ס האגודה שנהרג אף הוא ב'גזירות קט"ל', שהיה תלמידו של רבינו יצחק מדורא תלמידו של מהר"ם, ופעמים אף ניכר ששניהם השתמשו באותו קובץ תוספות⁹⁵. גם הר"ש מדורין שהיה מתלמידי בית מדרשו של האגודה מביאו במרדכי הקצר שלו, אך אין בידינו להכריע אצל מי מהם קיבל את תלמודו⁹⁶.

יעקב משולם, באשר לא נודע כן משאר מקומות, וביותר שבכת"י מודגש רק השם יעקב, ולא התייבה משלם).⁹⁴ בכת"י פרנקפורט הנ"ל. ⁹⁵ בעיקר הדבר ניכר במסכת מועד קטן, אשר עשרות סימנים בפסקי תוס' שלא נמצא להם מקור בתוס' שלפנינו, הובאו גם בספר האגודה בשם ר". אך גם בשאר המסכתות ניתן להבחין בכך. ⁹⁶ ע"פ מה שהובא לעיל מכת"י שרבינו ערך גם סימנים על הרמב"ם וכלל בדבריו שם גם דברי הגהות מיימוניות בתוך הסימנים של הרמב"ם וכן עשה סימנים לתשובות מיימוניות, ניתן לשער כי רבינו מאיר הכהן, בעל ההגהות מיימוניות ותלמידו של מהר"ם מרוטנבורג, הוא רבו של רבינו. (נוסיף בזה כי אביו של רבינו נקרא אף הוא בשם 'רבי מאיר כ"ץ' ושמוא היו קרובי משפחה). ולכן בבואו לעשות סימנים על הרמב"ם כלל בהם את דברי רבו. אך אין בזה די כדי להכריע כן. מעניין לציין שבקונטרס שם הגדולים הנ"ל כתב: ור"י מדורא דהיינו ר' יצחק ב"ר מאיר מתלמידי מהר"ם הגהות מיימוניות עשה, ועוד אחד ג"כ

חיים, הן תליה, אינו כואב לו כלום. והביא ראיה מהמסורת, 'הכוני ב' במסורת, הכוני פצעוני, הכוני כל חלית' כלומר כשהם הכוני פצעוני כל חלית, כלומר לא היה כואב לי, ומביא ראיה כו'. ותדע שכן הוא שאין לך אדם בעולם שאם היה נוגע באצבע קטנה באש [לא] היה צועק אפילו אם בדעתו לעכב עצמו לא היה יכול, ורבים מוסרים עצמם לשרפה ולהריגה על קדוש השם יתברך ואינם צועקים לא אי ואבוי וכו'. ⁸⁹ כפי הנראה השליח היה מן הנכרים, שכן מבני העיר הרי לא שרד איש. ⁹⁰ פ' לפרסם גבורתם ומעלת נפשם של בני העיר. ⁹¹ הרב אריאל אפרים אהרונוב שליט"א ששלח לי העתקה זו, שהעתיק בדקדוק מהכת"י (בספר 'מעונות אריות', הוצאת זכרון אהרן עמוד תתקפו ואילך נדפסה קינה זו בשנינוי נוסח), ציין כי קינה זו חוברת ככל הנראה ע"י הר"ר ישראל זוסלין בעל 'תוספות אלפס'. ⁹² ההדגשות במקור. ⁹³ נראה שר"ל: מושלם. ופירושו שהיה מושל עליהם בהיותו רב העיר וראש הישיבה. (אך אין לפרש ששמו היה

• תלמידיו

כמובא לעיל מקינת 'ציון אריוך בכי' הרי שרבינו עמד בראשות ישיבה בעירו, אלא שלא נודעו לנו פרטים אודותיהם, אולי משום שנשרפו על קדושת השם יחד עמו.

מהמתואר בהגהות מנהגים ראינו שבנו הר"ר מאיר הי"ד היה גדול אף הוא ונחשב מראשי הקהל, וחזיק את בדקי הקהל על ידו של רבינו.

בסמ"ק מצוריק⁹⁷ מצוה יב ס"ק צו כתב: שמעתי מפי ר' יעקב מנורטהו"ן ששתוי תפלתו תפלה, שנאמר ה' שפתי תפתח ופי יגיד, ר"ת שתוי. אך לא נדע אם כתלמיד היה לו, או כחבר. לעיל הבאנו שבפסקי מהר"ם קלויזנער מרבה לצטט מפסקי תוספות בשם 'רמ"מ', וככל הנראה הכוונה לרבינו מנחם ממירזבורק בעל מעיל צדק, ולפי"ז נראה שהרבה להשתמש בחיבורו של רבינו. יתכן שאפשר להוכיח עוד על שייכות אישית ביניהם מתוך המובא בהגהות מנהגי וורמייזא (מנהג של כל השנה, הגה"ה יג): בשבת בסעודה ג' בירך הר"ר יעקב מנורטהו"ן ז' ברכות, וכן נהוג. ע"כ. והנה מהרש"ל בכתובות פ"א סימן יח כתב: ומ"מ סעודה שלישית אפי' זימן הקרואים אין מברכין ז' ברכות, ובתשובת מעיל צדק כתב לברך אף בסעודה שלישית וכו'. הרי שכדברי רבינו נפסק להלכה בתשובת מעיל צדק. אפשר שהיה תלמידו, ועכ"פ דבק בתורתו גם בזו שבעל פה.

יתכן גם שמהר"ר שלום מנוישטט – מהר"ש, רבו המובהק של מהרי"ל, ומגדולי חכמי אשכנז בדור שאחר הגזירות, היה אף הוא מתלמידי רבינו, שכן מצינו במהרי"ל הלכות שבת סי' לו: אמר מהר"י סג"ל פעם אחת בשבת נחמו סיימו הצבור תפלתם בבהכ"נ טרם סיים מהר"ש עם הבחורים בביתו, ויהי בבוא הצבור לקבל פני הרב אמרו הפרנסים אליו, מר מ"ש היום שכ"כ הארכת בתפלה, אמר להם מה אעשה אשר מנהג שלכם להפך, דכל שבת משכימין אתם לבה"כ יותר מבחול, וביום השבת אני מאריך בשינת שחרית, ואמר שכך קבלה בידו מרבו מהר"י נורטהו"ן⁹⁸, אשר הוא הראה לי סמך לזה מעבודת הכהנים דביום שבת לא היו משכימים להקריב תמיד השחר כבשאר ימים וכו'.

יתכן שמהרי"ל קיבל תורה מפי רבינו שנהרג כט"ו שנים קודם שנולד, והמהדירים הניחו שהנוסח הנכון הוא: ואמר מהרי"ל שקיבל מרבו, אך בשנו"ס שם הובא מכמה כת"י (מהמחבר עצמו, מאוחרים) שנכתב שמהר"ש הוא שאמר שקיבל מרבו, ולפי"ז שפיר יש לקיים הגירסא מהר"ר יעקב מנורטהו"ן. מה גם שלא נודע ממקום אחר על רב בשם רבי יצחק מנורטהו"ן, ובודאי לא כזה שיהא ראוי להיות מרבותיו של מהרי"ל. אלא שמצאו תשובה אחת במהרי"ל שפונה לשואל ששמו רבי יצחק בכבוד ומכנהו: אדוני. אך לא נזכר שם כלל שמנורטהו"ן הוא. ולא מסתבר שהסופר היה מתבלבל בטעות (בכת"י 3) וכתב מהר"ר יעקב, וכן מזכיר הריגתו באיחול: 'הי"ד'. וע"כ שהיה ברור לו בשעת כתיבה שמהר"ש הוא שאמר כן, וכן היה ידוע לו שמהר"ר יעקב האמור, היה מן הנהרגים עקדה"ש.

ושמו ר' מאיר כהן. ע"כ. ומשמע ששניהם עשו את ההגהות, ושמו ר"י מדורא השלים את חיבור ההגהות, וא"כ יתכן שרבינו למד אצלו, ויל"ע. ⁹⁷ לרבינו משה מצוריק, לרוב הדיעות היה אף הוא מהרוגי גזירות ק"ט. ⁹⁸ כך הוא ברוב כתבי היד, ובכ"י 3: מהר"ר יעקב נורטהו"ן הי"ד, אך בחלק מכתה"י ובדפוס: מהר"ר יצחק נורטהו"ן, אבל נראה שפתחו את הר"ת 'מהר"י' בטעות, דלא מצאנו שם זה במקום אחר, מה גם שהבאנו לעיל דברי הקונטרס שם הגדולים לנכד מהר"ש שלישטט שכתב: ר"י נורטהו"ן היינו ר' יעקב נורטהו"ן, (וכך הוא דרכו בכל הקונטרס שם לבאר כל הר"ת בשמות הראשונים, איך לפתוח אותם כאשר יראה הרואה בקונטרס שם) וא"כ גם כאן מהר"י נורטהו"ן היינו ר' יעקב מנורטהו"ן הי"ד, וכמופיע בכת"י 3, ולא מהר"ר יצחק כפי שפתחו בדפוסים. (וטעמם שפתחו כן לפי שלא

על חכם אחד בשם בערמאן שקיבל מרבינו, אנו למדים מדברי שו"ת מהר"י וויל סי' קצ"א בסוף התשובה, שם מביא שצריך לעמוד בשעת הנחת תפילין וז"ל: וכן גבי תפילין שמעתי ממורי ז"ל ששמע מבערמן במעגענץ שאמר משם מהר"ר יעקב נורטהויזן הי"ד דכתב ביד נמי לכם וכו' עכ"ל. אבל אין בידינו ידיעה מי הוא חכם זה שקיבל מרבינו, ואם היה תלמידו או שרק שמע ממנו הלכה זו בדרך מקרה.

לעיל הבאנו תשובת רבינו שהביא בגליון מרדכי הקצר, מהעתקת מהר"ם קלויזנר, ובפסקיו מצטט מהחיבור 'פסקי תוספות' מתוך דברי ר"מ מעיל צדק. יל"ע אי העתקת תשובת רבינו היה בידו כתלמיד רבינו, או שאף זה נמסר לו ע"י ר"מ מעיל צדק.

• שם החיבור 'פסקי תוספות' ומטרותיו

מאחר שאין בידינו שום הקדמה או חתימה מרבינו על החיבור, אין לנו ידיעה איך קרא המחבר לחיבורו. בדור הראשון הסמוך לזמנו של רבינו נקרא החיבור בסתמא: כתב הר"ר יעקב מנורטהויזן. וכמובא לעיל בראיות לזהות המחבר. ובעל תרומת הדשן כינה חיבור זה בשם 'תוספות הקצרות'. שכן כתב בשו"ת סימן קח: ובתוספות הקצרות למסכת ברכות פרק שני פירש דפרשת זכור ופרשת פרה אדומה חייבין לקרות מן התורה. והדברים מופיעים בפסקי תוס' שלפנינו בסימן סט. וכוונתו לחיבור זה, שכן תלמידו בספר לקט יושר כתב עליו (הלכות פורים סק"ג): גם היה מעביר פרשת זכור שנים מקרא ואחד תרגום וגם פרשת פרה משום שהתוס' משנץ או פסקי תוס' כתבו דאף פרשת פרה מן התורה. ע"כ. גם בכת"י בודפשט לא מופיע כלל שם החיבור⁹⁹.

אך בכתבי היד האחרים נזכר שמו. בכת"י א' נכתב: 'סימני פסקי תוספות'. ובכת"י פ' נכתב: 'פסקי תוספות'. מקור לכינוי חיבור זה בשם 'פסקי תוס' נמצא לכאורה כבר בדברי השואל בתשובת מהר"ל החדשות סי' רב שקרא כך לחיבור זה¹⁰⁰. וכן קרא שמו בספר לקט יושר כאמור. גם נכד מהר"ש משליצשטט בחיבורו שם הגדולים קרא לחיבור זה בשם: פסקי תוספות.

במהר"ל בליקוטים ממהר"ש סי' צא, והביאו בדרכי משה יו"ד רפה סק"ב, וכע"ז במהרש"ל יש"ש פ"ק דיבמות סי' ג). מסתבר שמהר"ש לא המציא בעצמו לחש זה אלא מרביה שמיע ליה, ומאחר שמצינו ד"ז בשם מהר"ר יעקב מנורטהויזן, יש לנו בזה סיוע שהוא ניהו רביה דמהר"ש. ושפיר יש לגרוס בדברי מהר"ל: שכך יש קבלה בידו מרבו מהר"ר יעקב מנורטהויזן הי"ד. וכגירסת כת"י 3. (אך יש מקום לפרש שתיבות 'משום מהר"ר יעקב מנורטהויזן' קאי אשלפניו, ולפי"ז אין ראיה מכאן).⁹⁹ בהוספה מאוחרת (כנראה מכתב היד הוא מבעל הגלינות בכת"י) מופיע שם החיבור 'סימני תוספות'.¹⁰⁰ ואף שיש שם גם נוסח 'פסקי או"ז' מ"מ כיון שמציין שם ב' מקומות שמשם הוקשה לו, ושניהם אינם בפסקי או"ז, ושניהם ישנם בפסקי תוספות, בהכרח שהגירסא הנכונה היא: ומה שכתב מר מפסקי תוס'.

עוד סמך לכך שהיה רבו של מהר"ש נראה להביא. נמצא בכת"י ספר 'דרשות וחידושים' (ספריית ביהמ"ל ס' 50478) ושם בעמוד 40, בענין יוצא לדרך כתב: כי יעקב בחר לו יח, אותיות לויה, מכאן שלויה. ולעולם מלויה עד כי יעבור הפסילים שנאמר והוא עבר הפסילים וימלט. וראיה אחרת סר צלם, אל תקרי צילם אלא צלם מעליהם וה' אתנו לעולמי עד. לויה - ל' כנגד ג' יוד"ן שבברכת כהנים, יברכך, יאר, ישא. ו' כנגד ו' ברכות: יברכך, וישמרך, יאר, ויחנך, ישא, וישם. י' כנגד י' קשרי אצבעותיו. ה' כנגד ה' אצבעותיו מכאן שמראין אחריו ביד משום מהר"ר יעקב מנורטהויזן בצאתך לדרך שים יד ימינך? על המזוזה ואמר בשמך ט"ל אטלה כי שם המזוזה הוא בנימ' של כוזו, ותרגום של ויסע/מסע ואטלית. ע"כ. והנה הא דהיצא לדרך ישים ידו על המזוזה ואומר בשמך טל אטלה מופיע בהלכות מהר"ש סי' ס, וסי' תמה, (וכן

וכמובא לעיל בפרק זהות המחבר. וכן בעל לקט יושר כאמור. וכן המגיה על ספר דרשות מהר"ח אור זרוע¹⁰¹ והמגיה על ספר סמ"ק מצורף¹⁰², מביאים מחיבור זה בכינוי 'פסקי תוספות'. מכל זה נראה שרבינו לא קרא את החיבור בשם, וכיון שלא היה לחיבור שם קראוהו ע"ש סגנונו שהוא פסקי תוספות, לכן אין להסיק מסקנות על מטרת החיבור מתוך שם החיבור.

והנה זה ברור כי החיבור הוא אכן חיבור שראוי לסמוך עליו לענין פסק הלכה וכמו שהבאנו לעיל מדברי כל הפוסקים, ובפרט שכך מקובלנו שיש לסמוך עליו למעשה וכמו שהבאנו קבלה זו מכמה אחרונים בראש דברינו, אבל עדין אינו מוכרע שזה היתה כוונת רבינו בחיבורו, ואפרש שיחת: הנה מחד חזינן שהספר הוא ספר שראוי לפסוק על פיו, וכך אכן ניכר מהחיבור שאינו מביא את דברי התוס' הנוגעים למשא ומתן בסוגיא, ומביא רק את ההכרעות היוצאות מתוך דבריהם להלכה¹⁰³. אבל מאידך אנו מוצאים שרבינו נוהג לפסוק בכל מקום על פי דברי התוס' שלפניו, ואינו מתייחס לכך שבמקום אחר כתבו תוס' באופן אחר, ופעמים שפוסק כל מקום כדברי תוס' באותו מקום ואף שהם סותרים זה לזה¹⁰⁴. וכן פעמים שפוסק את דברי התוס' אף שתוס' איירו אליבא דמ"ד שאין הלכה כמותו¹⁰⁵. ואם החיבור הוא חיבור הלכתי מה יעשה הלומד במקום שסתר משנתו, או מהיכן ידע שסימן זה הוא לא אליבא דהלכתא, וכן מצוי גם ששונה את דבריו וכופל סימן אחד בכמה מקומות מאחר שנכפלו הדברים בתוס'¹⁰⁶, וא"כ אין השם פסקי תוס' מבטא את מהותו¹⁰⁷.

ולכן נראה שלא היתה כוונת המחבר לחבר חיבור הלכתי להוראת הלכות על פיו, אלא עיקר כוונתו היתה להודיע בכל מקום את פסק ההלכה היוצא מדברי התוספות שלפניו במקום זה. ומה שכתבו הפוסקים שקבלה בידינו שיש לסמוך למעשה על פסקי תוספות היינו דכשאנו מסופקים בדעת תוס' מהי מסקנתם, או מה כוונת דבריהם, בזה קבלה בידינו שיש לסמוך עליו

כהנה (בחלק מהמקומות ניתן ליישב הסתירה, אבל מ"מ היה לו לציין), וע"ע לעיל הערה 72. 105. כגון בפסחים סימן קעז כתבו אליבא דירושלמי אבל הבבלי פליגי ושם סימן רצט שכתבו התוס' אליבא דרבא אבל לכא' לא קי"ל כותיה. בחולין סימן שס כתבו תוס' אליבא דר"א אבל לכא' קי"ל כרבנן. וביבמות סימן קס התוס' כתבוהו אליבא דאביי אבל קי"ל כרבא. ועוד כהנה. וכבר העיר עליו המגיה בגיטין סימן מט [אלא שהוא סבר שהוא ט"ס, עי"ש]. 106. כגון בב"ק סימן צח כתב רבינו "שטר שיש בו ריבית גובה את הקרן ולא הריבית דהלכה כר"מ בגזירותיו ולא בקנסותיו" [דר"מ קונס גם את הקרן]. וסימן זה נכפל גם בב"מ סימנים רמט - רג, ובב"ב סימן רס, ובבכורות סימנים סג וסד. והא דהלכה כר"מ בגזירותיו ולא בקנסותיו, הוא גם ביבמות סימן נה, ובזבחים סימן עה, ובביצה סימן צז. ופעמים שכופל פסקו אפי' בחדא מסכתא כגון ביבמות סימן קא: אין חייב למסור עצמו אלא כשעושה מעשה וכו', ונכפל שם בסימן רא. 107. יש מקום לפרש תיבת 'פסקי' במובן של פסקאות (כמו עיילי

101. לא נודע מי הוא המגיה ומה זמנו, אבל הגהותיו הועתקו יחד עם הדרשות בעצמם ע"י סופר כתה"י בשנת ה"א ר"י, הרי שהיה אף הוא לכה"פ בזמנו של מהר"ל. 102. בהגהות על הסמ"ק מצורף מצוה צו, הגה"ה קעז (ועוד מקומות) הביא בשם פסקי תוספות. הגהות אלו נוספו בגליון הספר ע"י כמה מעתיקים וכבר הוזכר בדבריהם דברי תרומת הדשן, וא"כ זמנם בתחילת שנות הר'. 103. אמנם לפעמים מביא גם דברי אגדה וביאורי פסוקים כגון בחגיגה סימן יז: שמים נבראו תחילה בבא מציעא סימן שפד: אליהו איכא למאן דאמר שהיה מבני לאה וכו'. וכדו'. 104. לדוגמא: בעירובין סימן קסו נקט דקטן יוצא בעירוב אמו עד שיהא בן ו', ובחגיגה סימן ב' נקט דכל שצריך לאמו. בב"מ סימן רנד כתב דדינא דבר מצרא אף בבתים, ושם בסימן שסט רבינו תם פירש דאין מצרנות בבתים. בסוכה סימן עח: אתרוגין הנראין ודומין כעשב כשרין, ובחולין סימן קלה אתרוג כעין ירק ועשבים פסול. בסנהדרין סימן קמד הכחיש בהמת חבירו בהכחשה דהדר פטור, ובגיטין סימן קעז נקט כר"ת דחייב. ועוד

שידע להגיע אל עומק חקר דברי התוס' עד תמציתם ולהביא לפנינו את מסקנת דבריהם, וכמו שבאמת נהגו גדולי הפוסקים בדבריהם להכריע על פי חיבור זה ספיקות שהיה להם בדעת תוס'¹⁰⁸ וגם להכרעת פירוש דבריהם אבל לא שספר זה הינו ספר פסקי הלכות, ומה נאה שם החיבור כפי שקראו בעל התרומת הדשן: תוספות הקצרות.

מ"מ הדבר ברור שלא היתה כוונתו שילמדו בחיבורו במקום בחיבור התוספות, שכן במקומות רבו מספור א"א להבין את דבריו (אפי' פירוש המלות) בלא ללמוד את דברי התוס', ובהכרח שנתכון שקודם ילמדו התוס' ואח"כ ע"י הלימוד בחיבורו ידעו פסק הדברים.

ולפי"ז יש לבאר קבלת האחרונים שהבאנו לעיל בראש הדברים שעל פסקי תוספות יש לסמוך, היינו דיש לסמוך שזהו כוונת התוס' במקום זה¹⁰⁹. אך דברי הר"א קאפסאלי שכתב שאין לסמוך על תוס' הלכה למעשה, ועל פסקי תוס' יש לסמוך למעשה, לא משמע כן. וכבר כתב בעל כנסת הגדולה, בשו"ת בעי חיי, חו"מ סימן קפ, אודות קבלה זו: ויראה ודאי שאין כלל זה אמור אלא כשדברי תוספות מסופקים, אבל כשדבריהם מבוררים שבאו לפסוק הלכה ושכן דעתם, אין צורך לכלל זה. והעד שרוב הפוסקים אע"פ שאין מציינים מבחוץ פסק, מביאים ראיה מדבריהם. ע"כ.

וכך כתב החזון איש לשואל¹¹⁰ שרצה להכריע הלכה מדברי רבינו נגד דעת הרמב"ם: ופסקי תוספות נאמרו לזכרון כל מה שהוזכר בדבריהם [ר"ל: של התוס', אף אם לא נתכוונו להלכה], ואפשר שבעל פסקי התוס' סבר כן גם לדינא, וכמו שכתב בהגהת מרדכי ומיהו מפוסקים אחרונים ז"ל אחר הר"מ אין ללמוד להלכה ממה שכתבו למעשה דודאי למעשה אין להקל נגד פסק הר"מ¹¹¹.

מאידך יש אחרונים שנקטו שדברי פסקי תוספות באו לפסק הלכה ממש, ומדייקים בדבריו, ומקשים מדבריו במקום זה על דבריו במקום אחר, אף שהסתירה בעצמותה קיימת גם בדברי התוס'¹¹², ומשמע שנקטו בפשיטות שכוונתו לפסוק הלכה למעשה. ויש שדייקו אף מהשמטותיו

תוס', ולא בסתמא שכ"ה דעת התוס'. ע"כ. 110. שו"ת חזו"א סימן שלג, ראה פסקי תוס' חולין סימן קסח ובהערות. 111. עוד יש להאריך בענין יחס האחרונים לחיבור זה, יש שהבינו שמחברם הם התוס' עצמם, ויש שהבינו שמאחרונים הם, יש שראו בהם ספר פסק לכל דבר ודייקו מדנקט דבריו בתוס' דס"ל שכן הלכה, בשדי חמד מערכת ביהכ"נ סימן ו הביא מדברי בעל שואל ומשיב (ח"ג סימן עב) שאין להביא ראיה מפסקי תוס' לתוספות. וכתב עליו דאף שפסקי תוס' לא נתחברו ע"י התוס' עצמם מ"מ כו"ע מודו דמחברם גדול כבודו, ובמקומות רבו מספור כותבים הפוסקים להכריע איזה דין ע"פ מה שכתב בפסקי תוספות, ומלבד שהמפורסמות א"צ ראיה, עיין מש"כ הרב משק ביתי בכללי הפוסקים אות כט, ובנשמת כל חי ח"א דף פג ע"א (י"ד סימן מט). ע"כ דברי השדי חמד. 112. ראה בהערות לפסק"ת יומא סימן נ, דברי יד אהרן

פסקי פסקי, וכיצ"ב) ולא במובן של פוסקים, ולפי"ז עולה השם יפה. ובאמת בדפוס ונציה כתבו בכל מקום 'פסקי תוס' עם יו"ד, וע"כ כוונתם לפיסקאות דשייך לכותבו אף ביו"ד, דאילו פוסקים לא שייכי בהו יו"ד כלל. 108. עי' בדוגמאות שהבאנו לעיל מדברי הפוסקים (וביותר עשה כן בעל הש"ך שהרבה להכריע בכוונת התוס' ע"פ פסקי תוס' עי' יו"ד סי' ה סק"ו, חו"מ סי' עב סק"ט. מאידך עיין בש"ך חו"מ סי' שפו סק"ג דמייתי דברי פסקי תוס' בשבועות סימן נה ומסיים עליה "ונ"ל שטעה בפשט דברי התוספות", ובשער משפט שם הצדיק דברי רבינו). 109. וכ"כ בשו"ת אגרות משה (י"ד ח"ד סימן לח), בנותנו כללים לבא לתרגם ספרי קודש ללשונות אחרים, שצריך לדקדק מאוד בדבר, וכתב: ואם הוא מהתוס', הנה פסק הלכה לתוס', אם איתא זה בפסקי תוס' יכולים לכתוב בשמם, ואם לא נזכר בפסקי תוס' צריך המתרגם לכתוב שכן נראה לו בדעת

שלא ס"ל שדברי תוס' הם להלכה ולכן השמיט דבריהם¹¹³.

• המקורות והציונים לפסקי תוספות

רבינו המחבר לא ציין מאיזה דיבור בתוס' הוציא את דבריו, ואכן בדפוסים הראשונים נדפסו פסקי התוס' בזה אחר זה בלא ציון מקום מוצא הפסק, וכ"ה גם בכתבי היד (ולפעמים יש בכת"י ציון לתחילת פרק חדש). הדבר כמובן הקשה על המבקשים למצוא את דברי רבינו ביחס לתוס' מסויים.

בדפוס אמסטרדם תע"ה עשו המו"ל¹¹⁴ עבודה גדולה לציין על כל סימן מאיזה דיבור הוא ומאיזה דף, ובכך הוקל מאוד על החפצים למצוא דבר בפסקי תוס'. אך דא עקא שפעמים שסדר התוס' שהיו לפני רבינו היו באופן אחר מהתוס' שנדפסו לפנינו, ולכן פעמים רבות לא מצא המציין את מקור הפסקים¹¹⁵, ופעמים שמחמת טעות שהיה בנדפס שגה גם במקור הדברים¹¹⁶.

וכן פעמים שציין "ד"ז במשנה" או "ד"ז בגמרא" ולכאורה הוא דין פשוט אבל המעיין ימצא שיש נידון בתוס' אם קי"ל הכי אם לאו¹¹⁷, ופעמים שלא באו הדברים מפורשים בדברי התוס' אבל הם מרומזים בדבריהם ולכן לא ציין מקור לפסקים אלו¹¹⁸, או שציין לדברי תוס' בדיבור מסויים והדברים מפורשים טפי בדבריהם במקום אחר¹¹⁹ וכן פעמים שנתחברו ב' סימנים מכמה דיבורים בתוס' לסימן אחד ולא ציין המציין מקור אלא לאחד מהם¹²⁰, ופעמים שנחלק בטעות

ולפי"ז מקור הדברים הוא בדף נז. בדרשה דאת ה' א' תירא לרבות ת"ח. 117. כגון בשבת סימן תצה: צדדים אסורים. וציין ע"ז: ד"ז בגמ'. והוא באמת דין מוסכם התם בשבת קנה אבל בחגיגה יז. בתוס' ד"ה רב אשי דנו בזה, דהתם אמר רב אשי אפי' תימא צדדים מותרין. וכתבו שם התוס' דדחויא בעלמא הוא, ובאמת ס"ל דצדדין אסורין. וכן בשבת שם סימן שס כתב: ד"ז בגמ'. אבל כוונת רבינו היתה לדברי התוס' שם קט. בד"ה עלין שהקשו על רש"י מכח גמ' זו ופליגי עליה. ובבכורות סימן סא: השוחט הבכור ואח"כ הראהו מותר. וכתב ע"ז: ד"ז במשנה. ובאמת במשנה שם הוא מחלוקת, ובתוס' שם ד"ה כל מקום פסקו כר"י דס"ל הכי. [עד כדי שבפסקי תוס' ביצה סימן צז קט להיפך "השוחט בכור ואח"כ הראה מומו אסור" (ענין הסתירות בין הפסקים נידון לעיל)] ועוד כהנה. 118. כגון בגיטין סימן קמט כתב המציין: זה אינו בתוס' לפנינו. ובאמת הכי יוצא מדברי תוס' שם שפסקו כרבא בפרק כל שעה, ודבריו שם הם מדברי רבא. וכן בנדה סימן צט לא ציין כלום, אבל הוא מוכח מדברי תוס' שם נו. ד"ה דם (קמא). 119. כגון בגיטין סימן נח: דרך לפרסמה ולהוציא קול שנתגרשה. וציין שם לדף יז. ד"ה ריש לקיש, והנה בתוס' שם לא הזכירו ד"ז רק איירו סתם בקול, אבל בדף יז: ד"ה עד שעת כתבו כן בהדיא שמפרסמין להוציא קול. 120. כגון בב"ב סימן רעא נתחברו ב' סימנים: א' אפי' יש בקבר פותח טפח וכו', ב' קבר ידוע אסור לפנותו.

שהביא בברכי יוסף (או"ח רצא סק"ז), ובדרך אגב, מה שמשמע בדבריו שם דס"ל שב' מחברים הם, נראה דלאו דווקא קאמר, אלא שהמחבר חיבר ספרו ע"פ כמה מחברים של התוס'. ויש להוכיח כן מדבריו בברכי יוסף או"ח ס' כה סק"ג שהוכיח מדברי רבינו להכריע בתוס' בזבחים ומנחות, ולא במגילה (עי' פסק"ת מנחות סימן קפו, ובהערות). 113. שו"ת גינת ורדים או"ח כלל א סימן לו: ותו חזינא שהתוספות גופיהו לא עשו עיקר מדברים הללו שכתבו כאן, דהא בפסקי תוס' השמיטו לדין זה וכו'. 114. ע"י הרב הדיין רבי יהודה אריה לייב בהגאון ר' יוסף שמואל מקרקא, אבד"ק פפד"מ. המכונה ר' לייב קרקובער. 115. כגון בעירובין סימן נב כתב המציין: אינו בתוס' שלפנינו. ונוסף בחצאי סוגריים: אבל הוא בתוס' בכורות כט. ד"ה היכי, ע"כ. ובאמת כל דברי הסימן ההוא ישנם בתוס' על מתני' דריש הפרק שם בדף כו: ד"ה ולכהן, אלא דבסדר התוס' שלפנינו קאי התם בדף ל: ולכן לא מצא המציין את הדברים שם בתוס'. וכן בבכורות סימן קיג לא ציין כל מקור משום דקאי בדף מט. והתוס' לפנינו ע"ז הוא בדף מח: ד"ה ואם, ועוד כהנה. 116. כגון בקידושין סימן קטז נדפס: שייך גבי יראת השם שלומדים ומלמדים תורה בחנם. ועפ"ז ציין מקור הדברים לתוס' נח: ד"ה מימיו דאיירו בענין לימוד תורה בחנם. אך ביאור הדברים נותר עלום. בכתבי היד נכתב: ת"ח שייך גבי יראת השם שלומדים ומלמדים תורה הקדושה. ולא הוזכר כלל בחנם.

סימן א' לשנים ומתוך כך נשתבש המכוון בדברי רבינו¹²¹.

• על איזה תוספות יסד רבינו את חיבורו

כתב החיד"א בשם הגדולים ערך פסקי תוספות: ודע דזמנין טובא דמשכחת חידושים בפסקי תוס' דליתנהו בגופן של התוס' דקמן, והטעם שפסקי תוס' של המסכתא ההיא נתחברו על תוס' שאנץ וכיוצא, והתוס' שלפנינו הם תוס' טוך וכיוצא, באופן שאינם פסקי תוס' שלפנינו. ואני בעניי כתבתי כן בפרטות על פסקי תוס' דמסכת סוטה, ועתה אינה ה' לידי תוספות כת"י למסכת סוטה והגם שהם מוטעים וחסרים ראיתי דפסקי תוס' שבידינו בדפוס נתחברו עליהם. ע"כ.

הרי שעמד על הדבר שפעמים שאין הפסקי תוספות מיוסדים על התוס' שלפנינו, ומציע שנתחברו על 'תוס' שאנץ, וכיוצא' והתוס' שלפנינו הם תוס' טוך וכיוצא. ונראה שטעמו שנקט כדוגמא דווקא את תוס' שאנץ, ע"פ דבריו בערך תוספות: ונראה שמה שמביאין הגדולים (מבואר בתחילת דבריו שכוונתו ל'רמב"ן רשב"א ריטב"א ר"ן ודומיהם') משם התוס' סתם, הם תוס' שאנץ, שעליהם כותבים תוס' סתם. ע"כ. ולכן בבואו לשער על איזה תוס' יסד רבינו את חיבורו, נקט כהשערתי שבדברי הראשונים סתם תוס' הוא תוס' שאנץ¹²².

כיוצ"ב כתב גם בספרו מדבר קדמות (מערכת י, אות יד) בהביאו דברי פסקי תוס' שאינם בתוס' שלפנינו (נדרים סימן סב), שהתוס' העיקרי למסכת נדרים שמהם נעשו הפסקי תוס' לא הגיעו לידינו. וכן בברכי יוסף יו"ד סימן רעו כתב: דתוס' סוטה אינם התוס' העיקריים, והראיה מפסקי תוס' שאינם מכוונים לדברי התוס' בפנים. הרי שברור לו שפסקי תוס' נוסדו על התוס' 'העיקריים'.

ושילש את דבריו במחזיק ברכה יו"ד סימן ס סק"ב בענין פסקי תוס': ופסקי תוס' יש מי שכתב שחברם הרא"ש, ולכל הדעות נתחברו מרב קדמון, ואינהו (פסקי תוס', והאגודה) בקיאי בתוספות טפי מינן, ולא עוד אלא דהיה בידם תוס' שאנץ באורך, שהתוספות שבידינו על הרוב הוא קיצור מהם. ע"כ.

גם המגיה על פסקי תוספות בדפוס ונציה נקט בפשיטות שאם לא נמצא מקור הפסקי

משום הפסד מועט, אבל אין כלי ניטל וביטול כלי דוקא בהפסד מרובה. ¹²² כדברי החיד"א כתב בהדיא בתרומת הדשן סימן יט וז"ל: אע"ג דשמעתי דבתוס' בני העיר נמצא דיש להפטיר שמעו, לא ידענא אי תוס' דשנץ הן, או תוס' דשאר גאונים. ומימי דתוס' משנץ שקצרים ר"א מו"ך אנו שותים. ע"כ. וכע"ז כתב מהרש"ל ביש"ש יבמות פ"ד סימן לד, כשעמד על סתירה בין תוס' ביבמות לתוס' במגילה: אכן התוס' דהכא הם עיקר נגד התוס' של אותן מסכתות קטנות (ר"ל המסכתות הקטנות שבסדר מועד וכיוצא"ב), וכן יש קבלה שהתוס' מהמסכתות הגדולות הן תוס' של ר"א מו"ך. ע"כ. הרי שהכיר אף הוא במעלת התוס' טוך שהם קיצור מתוס' שאנץ על פני תוס' משאר גאונים.

וציין שם ק: ד"ה ורומן. ושם הוא באמת המקור לדין הא', אבל הדין הב' מקורו בדף קב. בתוס' המתחיל קא: ד"ה המוצא. ופעמים נשתבש כל הענין כגון בתמיד סימן כה נכתב: ובטבעת שניה נתנו ראש הכבש בדרום המזבח כו' והמעין יראה שאין כל פשר לסימן זה. אך האמת שב' סימנים הם שנתחברו, וצ"ל: ובטבעת שניה נתנו ראש הכבש. ואח"כ מתחיל סימן אחר: [הכבש] בדרום המזבח וכו'. ותיבת 'הכבש' השניה נשמטה מטעות הדומות (ודומים רק בכתיב, אך בקריאתם הראשון בשי"ן ימנית, והשני בשי"ן שמאלית). ¹²¹ כגון בשבת סימן תצג: טורח יו"ט התירו משום הפסד מועט אבל אין כלי ניטל. וסימן תצד: ובטול כלי דוקא בהפסד מרובה. ובאמת חילוק הפסקים אינו במקומו וכך צ"ל: תצג. טורח יו"ט התירו

תוספות בתוס' שלפנינו, הרי שעלינו לחפש מקורו בתוס' שאנץ (ראה בדבריו בכתובות סימנים ל, סז, ע, קצב, ורמא)¹²³.

אך במה שנקט החיד"א דווקא תוס' שאנץ ולא תוס' טוך שהם קיצור התוס' שאנץ, נראה דאזיל לשיטתו שהביא בערך תוספות שאנץ מספר מכלל יופי שה"ר גרשון שונצינו המדפיס מקושטדינא שהיה משלשלת רבינו משה משפירא, שהוא אחד מבעלי תוס' טוך, והוא הביא התוס' טוך והדפיסם, כי מקדם לא נראה תוס' טוך בעולם. ע"כ. ולכן מן הנמנע היה אצלו לנקוט שלפני רבינו עמדו תוס' טוך. אולם באמת מצאנו כבר בדברי התרומת הדשן (סימן יט) שכתב: שמימי תוס' שנץ שקיצרם ר"א מטוך אנו שותים. ומהר"י קולון כתב ביחס לעדיפות תוס' טוך על פני תוס' שאנץ (שו"ת מהרי"ק, שורש קס): מאחר שזה תלוי במחלוקת תוס' שאנץ ותוס' טוך היה נראה להלך אחר תוס' טוך, דפשיטא דבתראי טובא הווי טפי מתוס' שאנץ, וגם כי התוס' מטוך ברוב מקומות אינן אלא מקצרות דברי התוס' משאנץ, אלא שלפעמים מחדשים איזה חידוש ע"פ הגדולים אשר קמו אחרי התוס' משאנץ כגון ריצב"א¹²⁴ ורבינו אלחנן וגדולי אייברי וכיוצ"ב, ומשוכ"כ ראוי להלך אחריהם כיון דבתראי ניהו. ע"כ. הרי שכבר בדורות שלפני הדפוס יצא טיבו ושכחו של תוס' טוך בעולם.

מסתבר שרבינו ש'היה בקי בתוספות טפי מינן' (כלשון החיד"א הנ"ל), והיה בדור דיעה שקודם הגזירות¹²⁵, בטרם הושמדו הישיבות באשכנז ונתבלבלו מסורות מחברי התוס', ידע כמובן את מעלתם של התוס' שאנץ, שהם בלשון הראשונים 'התוספות' סתמא. ויש להוכיח שאף עמד לעיניו הקיצור המעולה של ר"א מטוך, והכיר במעלתו המיוחדת (וכדברי מהרי"ק הנ"ל), וכאשר היו לפניו יסד את חיבורו על פי תוספות אלו, שכן ר"א מטוך הוסיף על התוס' גם את גליונותיו, הידועים בשם 'גליון תוספות' בהם הביא מחכמים מאוחרים, ביניהם מחידושי רבו ודודו מהרי"ח, והנה בפסקי תוס' שלפנינו נמצאים גם סימנים המיוסדים על גליונות אלו¹²⁶, ועכ"פ יסדם על תוס' הקרובים לתוס' שאנץ, ושאר תלמידי ר"י הזקן¹²⁷. שכן עיקר מעלת התוס' שאנץ שלכן נקראו

דודי הוא מהרי"ח. ע"כ). וכן בפסק"ת חולין סימן קטו, ועוד. מסתבר אם כן שרבינו היה הראשון שמצא לנכון לצטט מחיבור תוס' טוך. גם 'תוספות ישנים' הובאו בדברי רבינו במקומות הרבה (ראה שבת סימן לו, וסימן סט, ועוד רבים). ואף דבמסכתות שר"א מטוך יסד את תוספותיו על תוספות אחרים כגון פרק ערבי פסחים, ומסכת שבועות, מ"מ רבינו יסד את ספרו על תוס' טוך. 127. מלבד המקבילות למצוטט בדברי הראשונים בשם תוספות, ניכר בדברי רבינו גם הקבלות לדברי בעל ספר התרומה (מתלמידי הר"י, ורוב דבריו מיוסדים על הר"י) בעיקר בענייני סת"ם במסכת מנחות, ובמסכת ברכות לחיבור 'תוספות רבינו יהודה' לר"י שירילאון, ולדברים שהביא האגודה בשם ר"י בכמה מסכתות, ובפרט במועד קטן. וכן לאור זרוע, מרדכי, וראבי"ה ושאר בני מדרשו של ר"י.

123. וכע"ז בחידושי חת"ס ביצה יב: שכתב: וידוע דתוס' דביצה שלפנינו אינם אותם תוס' הקדמונים שהוציאו ממנו פסקי תוס'. ע"כ. 124. צ"ב, דריצב"א הוא אחי הגדול של הר"ש משאנץ, וגם רבינו אלחנן קדם לו. 125. כ"כ בשו"ת מהרי"ל סימן סז: תא חזי מר, זה המחבר (ספר האגודה) היה קודם הגזירות, שידוע שאז היו גאוני ארץ, ועתה הדור היתום הזה שאין בו יודע בין ימינו לשמאלו, וציפרניהם של ראשונים ושחתן עדיפא מכריסן ותורתן של אחרונים, כלום יש בדור הזה שיש לו לפקפק בזה. ע"כ. 126. כגון בשבועות סימן צ מביא רבינו: מיגו להוציא לא אמרין. וד"ז הובא בתוס' לפנינו שם בשם 'מורי הר"ר דודי', וידוע שהוא כינוי של ר"א מטוך לדודו מהרי"ח, (וכ"כ בקונטרס שם הגדולים לנכד מהר"ש שלישישטט: מהרי"ח הוא ר' (יחזקאל) [יחזקיה] והוא עשה פסקי תוס', והיה דודו של ר"א מתוך, וכל מקום שתמצא

סתם תוס' בדברי הראשונים אינם מכח הר"ש משאנץ גרידא, אלא בעיקר משום שמיוסדים המה על תורת רבו הגדול ר"י הזקן "בעל התוספות"¹²⁸.

אכן כשנעייין בדברי רבינו נראה שבמסכתות שבאו לידינו תוס' הר"א מטוך, הרי שדברי רבינו תואמים את התוס' הנדפסים¹²⁹, ובמקום שהתוס' הנדפסים אינם מתוס' הר"א מטוך, גם דברי רבינו אינם תואמים את התוספות הנדפסים¹³⁰. ובכמה מסכתות מהם שהתוס' הנדפסים אינם

שירליאון, מלבד פרק ראשון שניכר שלפני רבינו היו תוס' אחרים מהנדפס, וארוכים מהם. ונציין כי תוס' ר"י שירליאון על פ"ק דברכות קצרים מאוד וניכר שחסרים הם, כפי הנראה היו לפני רבינו תוספותיו בשלמותם, או תוס' שאנץ עמ"ס ברכות שלא הגיעו לידינו, (ראה בשו"ת מהר"ל סי' קנב, ושו"ת תרומת הדשן סימן קח שהביאו מתוס' שאנץ עמ"ס ברכות). במסכת שבת החיבור תואם לתוס' הנדפסים, מלבד פרק אחרון שניכר שהיו לפניו תוס' אחרים ארוכים, ואכן התוס' לפניו בפרק זה קצרים, וסוגיות שנידונו במקו"א ובדברי הראשונים כאן באריכות, לא נידונו בתוס' שלפניו, גם ככאן ניכר שלפני רבינו עמדו התוס' בשלמותם, וע"פ דברי רבינו ניתן לשחזר חלק מדבריהם. במסכת ביצה הראוהו בדברי הראשונים שהתוס' שהיה לפניו הוא התוס' שעמדו לפני רבינו. במסכתות תענית ומגילה לא זכינו לתוס' שעליהם יסד רבינו את חיבורו, אך רבים מדבריו נמצאו להם מקבילות בראב"ה, מדרכי, אגודה, וכדו'. במסכת מו"ק ניכר שהיו לפני רבינו תוס' ארוכים מאוד, ובהם הלכות רבות שלא הגיעו לידינו, אך רבים מהם הובאו גם בספר האגודה בשם ר"י. במסכת חגיגה לא זכינו לתוס' שמהם חצב רבינו מקורו. (אך מצאנו סימן אחד מדברי רבינו (סימן כח) שמקורו מופיע בראב"ה (סי' תקפח) בשם ריב"א, בתוספות חגיגה. ויל"ע אם כוונת ראב"ה שריב"א חיבר תוס' וא"כ מוכח שעליהם יסד רבינו את חיבורו, או שבתוס' שאנץ הביא דברי אחיו הריצב"א בזה, וא"כ יש להוכיח לאידך גיסא שהר"ש משאנץ חיבר תוס' לחגיגה ועליהם יסד רבינו את חיבורו). במסכת יבמות החיבור תואם את התוס' הנדפסים, ומ"מ ראה בסימנים קצט וריג שמקורם אינו בתוס' שלפניו ונמצאו בס"ד ב'ספר קונדריסין' שהביא דברי תוס' אלו. במסכת כתובות החיבור תואם לנדפס, ומ"מ המגיה בדפוס ונציה העיר על מקומות שאינם תואמים, וערך השוואות לתוס' שאנץ שהיה בידו, ומדבריו בסימן ל' משמע שהיו לפניו תוס' שאנץ אחרים מהנמצא לפניו. במסכת נדרים לא הגיעו לידינו התוס' שעליהם יסד רבינו את חיבורו, וכבר כ"כ החיד"א (מדבר קדמות, מערכת י, אות יד) שהתוס' העיקרי למסכת נדרים שמהם נעשו הפסקי תוס' לא הגיעו לידינו. (וראה בהערה לסימן לד שם). עמ"ס מזיר לא הגיעו לידינו כלל פסקי תוספות, וכפי הנראה לא חיבר

128. ודע שבכל מקום שתמצא בדברי הראשונים התואר 'בעל התוספות' אינו אלא על ר"י הזקן. ראה בחידושי הרמב"ן קידושין לא, ב"מ עא: ועוד פעמים רבות, ולא נשתמט שיקרא כן לשום אחר מבעלי התוס' בשם בעל התוספות. וכ"ה בחידושי הרשב"א, ופעמים רבו מספור מכנהו בשם 'רבינו יצחק הידוע בעל התוספות' כגון בשבת מח. עירובין מא: ובספרו תורת הבית בית ג' שער שלישי, ועוד עשרות מקומות ובמשמרת הבית. וכ"ה בחידושי הריטב"א יומא יא: קידושין עח: רא"ש ב"ק פ"ב סימן ב, גיטין פ"ט סי' ו. ובר"ן ב"מ מח. שבויעת טז. וכן בדברי שאר ראשונים בכל מקום שכתבו בעל התוספות סתמא כוונתם לר"י הזקן. (ומסתבר שבאמרם בעלי התוס' כוונתם לר"י הזקן ור"ש משאנץ תלמידו, או עכ"פ שאר תלמידי ר"י הזקן). כיצ"ב כתב מהר"ק בשרש קס: ע"כ לשון רבינו שמשון שחיבר התוס' משאנץ ע"פ רבינו יצחק רבו הידוע בעל התוספות. וראה עוד בארחות צדיקים שער התורה, בתארו את מסירת התורה, שכתב: ואח"כ עמדו יוצאי ירכו (של רש"י) ר"ת, ור"י, ושאר רבנים, ופלפלו פלפול גדול עד שחיברו התוספות בישיבתו של רבינו יצחק שהיה בעל התוספות. ושם היו גדולים כגון רבי שמשון משאנץ שחיבר ג"כ תוספות, וכו'. והרא"ש כתב בשו"ת (כלל פד, ג): ור"ת ור"י ורבינו שמשון אשר רוב תורתנו על פיהם. ובמעלת תוס' שאנץ על פני תוספות שאר ראשונים כתב הרא"ש (שו"ת כלל כ, כז): דע לך כי הפרישות (ר"ל הפירושים – התוספות) בארץ הזאת הם פרישות תלמידים שלא שמשו כל צרכם ורצו ליחנק וניתלו באילן גדול, ותלמידים פירשו לפני הרב רבי פרץ ושאר גדולים ז"ל ואין לסמוך עליהם, כי בידי פרישת רבינו שמשון ז"ל ולא כתב כן כו'. 129. וכן נמצא זיקה בדבריו לתוספות הרא"ש, אף שלא יסד חיבורו עליו, מ"מ כיון שאף הוא חיבר את תוספותיו כקיצור של תוס' שאנץ, ממילא נמצאו דבריהם מכוונים. 130. ביותר על מסכתות ברכות, ביצה, תענית, מגילה, מועד קטן, חגיגה, נדרים, סוטה, מכות, עבודה זרה, זבחים, מנחות, ערכין, תמורה, כריתות, מעילה, תמיד, מדות, קנים.

נביא כאן בקצרה כמה נקודות הראויות לציון ביחס למסכתות פרטיות ומקורותיהן: במסכת ברכות החיבור תואם את התוס' שנדפסו ע"ש תוס' רא"ש ותוס' ר"י

ע"פ יסודו של הר"ש משאנץ, ואינם תואמים לפסקי תוס', אך זכינו והגיעו לידינו דברי שאר ראשונים, והם הביאו מדברי התוס' כאשר היה לפנייהם (וכוונתם לתוס' שאנץ, וכו"ל), ניכר שהתוס' שהיה לפני רבינו הוא כעין התוס' שעמד לפנייהם¹³¹.

• התועלת הגדולה בחיבור 'פסקי תוספות'

התועלויות שבחיבור זה הם רבים, ובכמה מישורים.

א. כמובן לענין פסק ההלכה כפי שהרבו הפוסקים להביא הלכות משמו¹³².

במסכת מעילה לא זכינו לתוס' שעליהם יסד רבינו את חיבורו. במסכתות תמיד ומדות לא זכינו כלל לחיבורי תוס', אך דברי רבינו תואמים בחלקם לדברי הרא"ש (שכידוע דורך בעקבות הר"ש משאנץ), ודברי התוספות שהובאו בפירוש המיוחס לראב"ד. במסכת קנים אף שאין עליה תלמוד, מ"מ יש בידינו תוס' עליה, אך אינם התוס' שעליהם יסד רבינו את חיבורו (ובחלקם תואמים לדברי רבינו). במסכת נדה דברי רבינו תואמים לתוס' הנדפסים ממש. רשימה זו היא רשימה כללית ביותר, ויש מאות סימנים שיוצאים מהכלל הן במסכתות שדברי רבינו מיוסדים על התוס' הנדפסים ומ"מ יש בכל מסכת עשרות סימנים שאין מקורם בתוס' שלפנינו, מסיבות שונות (ובחלקם יתכן שמקורו של רבינו בגליון תוס' לר"א מטוך שלא נדפסו בשלימותם). וכן להיפך. כמו"כ לא הבאנו כאן את כל מקורות הדברים שמצאנו כ"א המקומות העיקריים ועוד נוספו עליהם כהנה וכהנה. 131. כגון במסכת ביצה, פסקי תוס' סימן ג אינו בתוס' לפנינו, והובא בחידושי המאירי והרשב"א בשם תוס'. סימן כה אינו בתוס' לפנינו והובא במדרכי בשם תוס'. סימן לא אינו בתוס' לפנינו והובא בשיטה מקובצת בשם תוס'. סימן מ אינו בתוס' לפנינו והובא בחידושי הרשב"א בשם רבותינו בעלי התוס'. סימן סח אינו בתוס' לפנינו והובא במאירי בשם תוס'. סימן פו אינו בתוס' לפנינו והובא במאירי בשם תוס'. סימן צו אינו בתוס' לפנינו והובא בר"ן בשם תוס'. כמובן שלא כל דברי הראשונים שהביאו בשם תוס' נמצא קיצורם בדברי רבינו שהרי פסקי תוס' לא נתייחדו על כל דיבורי התוס'. (הראשונים הנ"ל כמובן לא נתכוונו לתוס' הר"א מטוך, אך כאמור תוס' טוך אינו אלא קיצור של תוס', ואינו תוס' בעל מסורת שונה, מלבד הוספות מועטות לפעמים). 132. נביא דוגמא להכרעת הלכה בדעת התוס' שעולה מדברי רבינו אף בלא הכרעת הלכה בדעת התוס' ששעלה הבאת הדברים ניתן ללמוד תורה שלימה: בשבת מד: איירו בגמ' בדין מוכני שיש עליה מעות, וכתבו התוס' בד"ה אין גוררין דבמוכני שאינה נשמטת מותר לגוררה אע"פ שהמעות עליה כיון שאינם על עיקר הכלי. ונחלקו האחרונים בדבריהם דעת המג"א בסימן שי סק"ז דהשידה

רבינו עליהם. במסכת סוטה החיבור אינו תואם את הנדפס, וכתב החיד"א שהוא תואם לתוס' כת"י שראה, והם המכונים תוס' שאנץ, אלא שגם הם אין בהם די לכל מקורותיו של רבינו. במסכת קידושין תואמים דבריו יותר לתוס' שנדפס ע"י מכון ירושלים ע"ש 'תוס' טוך'. במסכת בבא בתרא חלק מהדברים נמצאו בתוס' ישנים. הסימנים לפרק גט פשוט, אינם בג' כתבי היד, ויל"ע במשמעות הדבר. במסכת מכות דברי תואמים יותר לתוס' ישנים ו'תוס' שאנץ'. במסכת עבודה זרה יש סימנים רבים שאין מקורם בתוס' הנדפסים, רבים מתוכם נמצאו בתוס' כת"י שהו"ל מכון המאור ע"פ המועתק בגליון גמ' ישנה מבית מדרשם של ראשוני האחרונים מחכמי אשכנז. עמ"ס הוריות לא הגיעו לידינו כלל פסקי תוס'. במסכת זבחים נמצאו סימנים רבים שאין מקורם בתוס' שלפנינו, בהם גם סימנים סג – סה בהם הביא רבינו את נידונם של הר"י ור"ש משאנץ בדין טיפת חלב שנפלה ע"ג קדירה מבחוץ, עיי"ש בהערות. במסכת מנחות יש סימנים רבים שלא נמצאו מקורם בתוס', ומהם רבים שמקורם בספר התרומה (לרבינו ברוך תלמידו של ר"י), סמ"ג, הגהות מיימוניות, וכדו'. (ע"ע בהערות לסימנים לו – לז). ובענין התוס' שלפנינו אם הם תוס' שאנץ כבר דנו בזה האחרונים, עיין שו"ת רבי בצלאל אשכנזי סימן א שהוא תוס' שאנץ מאידך המדרכי בגיטין סימן תסט הביא כמה דברים בשם תוס' שאנץ פרק הקומץ, ואינם בתוס' לפנינו. ועיין בהערה לסימן קפז שהבאנו דברי הרד"ל בזה. במסכת בכורות (וכן בשאר מסכתות סדר קדשים) יש כמה סימנים שמקורם בתוס' שהביא בעל שיטמ"ק מכתבי יד. במסכת ערכין ניכר שהתוס' שעליהם יסד רבינו את חיבורו אינם התוס' הנדפסים, וזכינו בס"ד שנמצא מקורם בתוס' שהדפיס מכת"י הרב עמנואל כהן בחיבורו 'אהל הראשונים', ראה בהערה בראש המסכת. במסכת תמורה לא זכינו לתוס' שעליהם יסד רבינו חיבורו, וראה במיוחד בהערה לסימן כ. במסכת כריתות העירו כבר בדפוסים שמקורו של רבינו בתוס' החדשים וכוונתם לתוס' הנדפסים בשולי הגליון ומכונים בפי הלומדים 'תוס' ישנים'. (אלא שבכדי להבדילם מהתוס' הנדפסים על הדף משכבר, קראום 'חדשים').

ב. להבנת דברי התוס'. כפי שהבאנו מדברי האחרונים שניתן להבין מתוך דבריו ביאור לדברי התוס'.

ג. תועלת גדולה עולה לנו מחיבור זה, שכן מאחר שנתבאר בפרק הקודם שלפני רבינו עמדו קבצי תוס' שאינם לפנינו, וביותר שביררנו שהם התוס' העיקריים, א"כ ניתן מתוך העיון בחיבור זה לשחזר את דיבורי התוס' שהיו לפנינו ונעלמו מאתנו בצוק העתים, ובכמה מסכתות יש בדבריו ממש עקבות של חיבור שלם מבית מדרשם של רבותינו בעלי התוספות על אותה מסכת.

ד. כאמור גם בשאר המסכתות שבהם עיקר הפסקים נתייחדו על חיבור התוספות שלפנינו, מ"מ בכל מסכת יש דברים שאינם לפנינו אחת הנה ואחת הנה, ופעמים שניתן להסיק מתוך הדברים את קושיית התוס' ואת פירוקם¹³³, ולשחזר את דברי התוס' שנאבדו מאתנו ע"פ דברי רבינו¹³⁴.

ה. כך גם ניתן להכריע מדברי רבינו את הגירסא הנכונה בתוס'¹³⁵.

להשהותו לצור ע"פ צלוחיתו, וצ"ע. והנה בפסקי תוספות שם סימן רצה איתא אסור להשהות שטר פרוע ע"י קריעה ומחיקה, ע"כ. ובתוס' לפנינו אין רמז לדבר זה, אמנם כשנעיין נוכל לידע שלפני רבינו היה בכאן דיבור של תוס' שנתקשו בקושיית הרעק"א, והסיקו מכך דאף ע"י מחיקה אסור להשהות שטר פרוע (ואף שלא נודע אכתי טעמם, מ"מ נדע לכה"פ מסקנתם). 134. כך עשה בעל באר שבע בחיבורו למסכת תמיד כאשר העידו עליו המשנה למלך וחזק נתן, ע"י בתמיד סימן א ובהערה שם. וכ"כ בשו"ת הרלב"ח סימן מב שהביא מפסקי תוס' (מועד קטן סימן עב) דין שאינו בתוס' שלפנינו, וכתב: וכבר נתתי אל לבי לעיין באי זה מקום דקדוק כן התוספות בגמ', ואפשר שעלה בידו. 135. וכבר עשה כן המגיה הג"מ ישעיה (פיק) ברלין שבת קמג: בתוס' ד"ה מלקט שהגיה את דברי התוס' ע"פ הפסקי תוס' שם סימן תעת. וכן ניתן להביא ראיה מדבריו בנדה דף נז: בתוד"ה במגעות שהגירסא לפנינו שם בתוס' דאם אחר מציאת הכתם רוב ימיה טמאים טמאה. ומהר"ם כתב דנראה להגיה: ואם קודם מציאת וכו' אמנם בפסקי תוס' שם הגירסא ואם אחר, כמו בתוס' לפנינו. ובאמת הרש"ש והערול"ג שם יישבו את הגירסא שלפנינו עי"ש. וכן בב"מ עח: תוד"ה מגבת, ואפי' אמר מנורה זו לבד"ה מותר וכו' ובהגהו"צ שם כתבו שבדפוסים ישנים הגי': לב"ה, והכוונה לבית הכנסת, ובפסקי תוס' אכן איתא בהדיא: אמר מנורה לביהכ"נ. וכן בב"ב צז. בתוד"ה מ', מכאן הורה ר"ת בדיעבד אם רחץ עכו"ם חבית וכו' ובהגהו"צ שם רצו לתקן אם דחף עכו"ם. עפ"י ח' הר"ן שכתב עכו"ם שדוחה חבית וכו' אמנם בפסקי תוס' שם סימן רסה איתא בהדיא עכו"ם שרחץ חבית, כמו בתוס' לפנינו. [ובאמת גם מש"כ הר"ן עכו"ם שדוחה' מבואר

לא נעשית בסיס לדבר האסור, אך המוכני עצמה נעשית בסיס ועפ"י אסר לטלטל המוכני עצמה. והביאו המשנ"ב שם סק"ט דהמניח מעות בכיס אף באופן שלא נעשה הבגד בסיס, מ"מ אסור להכניס ידו לכיס, שהרי הכיס עצמו נעשה בסיס. והחזו"א בסימן מז סק"ה פליג בדעת התוס' וס"ל דאף המוכני עצמו לא נעשה בסיס כיון שאין לו חשיבות ובטל לכלי עצמו. כמו"כ נתחבטו האחרונים בביאור דברי התוס' בשבת קכ: ד"ה פותח שכתבו שהמניח נר אחורי הדלת, מותר לפתוח הדלת בשבת לפי שביט חשוב הוא ובטל אגב הבית. ונתקשו בביאור דבריהם, עיין שו"ע הרב סימן רעז בקונטרס אחרון סק"ג שביאר דהוי כמטלטל הנר מן הצד, ויש שביארו בדבריהם דמחובר שאני. והמעין בפסקי תוס' שבת סימן קפו יעלה בידו פתרון ב' דיבורי תוס' אלו שכן הביא שם בדף מד: מותר לתקוע נר בדלת הסובבת. ולפנינו בתוס' אין דין זה כ"א לקמן בדף קכ: אבל מדברי רבינו נשמע שהיה כן בתוס' לפנינו במקום זה, וע"כ למדו ד"ז מדין מוכני שאינה נשמטת, דכשם שמוותר לטלטל מוכני שאינה נשמטת ואינה נעשית בסיס למעות משום שבטילה לעיקר הכלי, ה"נ דלת אינה חשובה לפי שבטילה אגב הבית, ולכך לא נעשית בסיס אף הדלת עצמה! וכדעת החזו"א שהמוכני עצמה (= הדלת) אף היא לא נעשית בסיס ומותרת בטלטול, וזה טעם היתר פתיחת דלת כשיש בה נר. 133. לדוגמא בשבת עח: איתא ת"ר הוציא שטר חוב עד שלא פרעו חייב, משרפרע פטור, ר"י אומר אף משרפרע חייב מפני שצריך לו, מאי בינייהו א"ר יוסף אסור להשהות שטר פרוע איכא בינייהו רבנן סברי אסור להשהות שטר פרוע ור"י סבר מותר להשהות שטר פרוע. והקשה שם הרעק"א בגליון הש"ס ק"ל הא חזי ליה למחוק השטר ויהיה מותר

• חיבורים והגהות על פסקי תוספות במהלך הדורות

כבר עם הופעת הספר בראשונה בדפוס ונציה הועטר הספר בהגהותיו של המגיה בדפוס ונציה, מגיה זה פעל בעיקר במסכתות יבמות, כתובות, גיטין, ב"ק, ב"מ, והעיר הערותיו הן על תוכן דברי רבינו והן על ניסוחם. במקום אחד (כתובות סימן ס) מציין המגיה שנראה לו טעות, ובדק בג' פסקי תוספות ובכולם הוא כן. הרי שערך השוואה עם ג' כתבי יד, כמו"כ כאשר נתקשה בביאור דברי רבינו ע"פ התוס' שלפנינו (בכתובות) בדק גם בתוס' שאנץ ועפ"י ביאר דברי רבינו (ראה כתובות סימנים ל, קצב, ובסימן סז). במהלך הדורות היה ניכר הצורך לבאר את דברי רבינו ולסקל את החיבור מטעויות הדפוס שנפלו בו, ואכן היו מגדולי הדורות שעסקו גם בזה, בהם היעב"ץ, המראה כהן, החת"ס, ועוד¹³⁶.

מלבד זאת נדפס בדפוס וילנא בסוף מסכת שבת בין שאר מפרשי המסכת, מדור: 'הגהות בפסקי תוספות'. במדור זה הובאו הגהות למגיה בלתי ידוע¹³⁷, אלא שמגיה זה הביא אף הגהות אחרות הראויות לשימת לב: באות ג מביא הערה על פסקי תוס' סי' לג, ומסיים: כ"ה בכ"י הרה"ג מוהר"א. באות ה מגיה בפסק"ת סימן נג, ומסיים: וכ"ה בכ"י הרה"ג א. לאחמ"כ באותיות ו, ז, מסיים: ר"א. הגהות אלו הובאו בסוגריים להבדילם מהגהות המגיה עצמו, הגהות י, ויב, הובאו אף הם בסוגריים, ונראה שמקורם שוה לשאר ההגהות המוקפות. והנה מסתימות הדברים בשם: הרה"ג מוהר"א, בלא הוספת פרט זיהוי נוסף, וכן השימוש בשם: הרה"ג א. מורה לכאורה שהגהות אלו (ויתכן שגם הגהות י, ויב שהובאו בצורה דימה) הובאו מכתבי ידו של הגר"א מוילנא זללה"ה.

עוד בהגהות הנ"ל, בהגהות המצויינות באותיות ח, וט, מסיים המגיה: כ"ה בכ"י שע"ג ק"צ. ולא עלה בידנו לפענח כוונת המגיה בר"ת אלו¹³⁸.

לא רק הגהות חוברו על פסקי תוספות, אלא אף חיבורים ממש היו במשך הדורות על החיבור.

בספר 'חגור האפוד' (לר' דוד ב"ר אברהם פיטאנו, מרבני סלוניקי וסופיאה), מביא המחבר את רשימת רבני העיר סופיאה¹³⁹ לדורותיהם, ובאות כו כותב: הרב המופלא וכבוד ד' מלא, בכור קרייה רחמנא, הרב יעקב ב"ר שמואל ידיע מאצאר, מלך בסופיאה כו' ונלב"ע בשנת תקסו, וראיתי ספרו שחיבר על כל פסקי תוספות, וקרא שמו 'חלק יעקב', ולדאבון נפש היה למאכולת אש בשנת ה'תרס"ה. ובאה תשובתו בספר מכתם לדוד חיו"ד סי' יט וכב, ובס' באמ"ח חיו"ד סי' יא ודברו אתו בכבוד גדול. ע"כ.

בשנת תר"א חיבר הר"ר אליהו גורדון חיבור על פסקי תוספות, מכל כתביו לא זכינו שיגיע

שכוונתו מלשון הדחה]. ¹³⁶. זכינו גם שמו"ר הגר"ד לנדו שליט"א מסר לידנו את הגהותיו על פסקי תוס', ושיבצנום בהערות למהדורתנו. ¹³⁷. היו שסברו בטעות כי הם לר"ש מדעסויא, זאת משום שנדפסו בש"ס וילנא אחר חידושי, אבל המתבונן יראה שנדפסו באות שונה לחלוטין, וגם סגנונו אינו דומה לסגנון הגהות אלו. ¹³⁸. עכ"פ בכתבי היד שלפנינו, כולל כ"ב שנכתב על קלף, הנוסח אינו כדברי המגיה. ¹³⁹. כיום בירת בולגריה, ובעבר חלק מהאימפריה התורכית. העיר ממוצעת בין אינסטנבול התורכית, סלוניקי היוונית, ובוקרשט הרומנית, דבר שהקנה לה חשיבות מיוחדת כמתווכת בין קהילות חשובות אלו. בין רבני העיר נמנה

לידינו אלא חיבורו עמ"ס תענית ומגילה, במסכתות אלו הבאנו את ביאורו, וקראנום 'ביאור הרא"ג', ובמקום הצורך דקדקנו בדבריו והוספנו עליהם. דברים אודות המחבר וחיבורו ראה בראש מסכת תענית¹⁴⁰.

בספר 'משנת רבי בנימין' מתורת רבי בנימין רבינוביץ תאומים, (אביו של הגאון בעל האדר"ת), כותב נכדו אודותיו שהניח אחריו ברכה אוצר כתי"ק ובהם חיבורים שהתעסק בכתבתם, והחיבור הרביעי שמפרט שם: הגהות וחיידושים על פסקי תוס' כו' ולא סיים את החיבור. ובהמשך כתב על כתביו שהרבה נאבדו, והרבה נשרפו¹⁴¹.

• חיבורים נוספים מקבילים

בספרות התורנית נמצאים עוד חיבורים שכוננו בשם 'פסקי תוספות' שנתחברו במשך הדורות.

א. כבר הבאנו לעיל שבקונטרס שם הגדולים לנכד מהר"ש שליצשטט כינה גם את פסקי מהרי"ח בשם פסקי תוספות אמנם פסקי מהרי"ח אינם מיוסדים על התוספות שלנו, אלא על תוספות מהרי"ח עצמו והיינו שבמקום לכתוב תוספות עשה מהרי"ח רק את הפסקים.

ב. בספר אליה רבא מביא דברים הרבה בשם ספר פסקי תוספות שאינם בחיבור הידוע לנו. וכבר הזכיר החיד"א בשם הגדולים ערך פסקי תוספות שהיה בידו פסקי תוספות אחר. אמנם גם החיבור הוא נראה שאינו מיוסד על טופסי התוספות שלנו ומרחיב בדברים הרבה שאין להם עיקר ושורש כלל בתוס', והחיד"א כתב שהוא לרב אחד מהאחרונים, וכבר הוכיחו¹⁴² שהחיבור ההוא שמו האמיתי הוא 'פסקי תוס' ומנהגים" והבאים אחריו חשבו שכוונתו לב' חיבורים הא' פסקי תוספות והשני מנהגים. ומתוך כך טעו שפעמים הרבה כתב פסקי תוס' מ"מ ר"ל פסקי תוס' ומנהגים, והמדפיסים בחוסר ידיעה "תיקנוהו" לפסקי תוס'.

ג. חיבור נוסף הוא סימני התוספות למסכת ברכות שנדפס בדפוסים בתור פסקי תוספות עמ"ס ברכות, והמכיר יבחין בנקל שאינו מחיבור פסקי תוספות, ולהלן בפרק השינויים בכתבי היד נוכיח בראיות ברורות שאי"ז הפסק"ת המקורי.

ד. במסכת שבועות נדפסו 'פסקי תוס' המחודשין ממוהר"ל ברלין' שעשה מעצמו חיבור עמ"ס שבועות ובו הביא פסקים שלא הביאם בעל הפסקי תוספות.

ה. יש בכת"י חיבור נוסף בשם 'פסקי תוספות': מקורו בספריית מוסקבה-גינצבורג, ועותק ממנו נמצא בספריית האונ' ב-ם מס' 43026, ומכיל פסקים לסדר נשים וסדר נזיקין, הכת"י הועתק בשנת ש"ג, אבל אינו דומה לחיבור שלפנינו, הוא מכיל פסקים ארוכים מחד אבל מאידך הם מועטים בכמותם.

(חכם זה הוא השואל בשו"ת זכר יהוסף או"ח סימן עב, שדן בכמה וכמה פסקי תוספות מוקשים, אך השערותיו רחוקות ודחוקות). 142. הרב יא"א וויס, בקובץ צפונות יח, (טבת תשנ"ג) במאמר 'אודות ספר פסקי תוספות ומנהגים'.

גם בעל ה'עצמות יוסף' עמ"ס קידושין. 140. כתב היד נמצא בספריית מוסד הרב קוק, ותודותינו להם על הרשות להדפיסו במהדורתנו. 141. על חכם נוסף שעסק בחיבור ספר שחלק ממטרות הערות והארות על כל פסקי תוספות הצריכים ביאור או מקור, ראה בקובץ 'הדרום' חלק כג,

• תאור כתבי היד

מחיבור זה שרדו ג' כתבי יד: כתב יד א', וכת"י פ', מקורם בספריית פרמא-פליטינא, ועותק מהם נמצא בספריית האונ' ב-ים ומספרם: F13606 (להלן כת"י א') וכן F13286 (להלן כת"י פ'). כת"י נוסף נמצא בספריית בודפשט ומספרו: F2960 (להלן כת"י ב'). כת"י זה היה לעיני המדפיסים בש"ס וילנא וממנו הביאו 'נוסחאות כת"י' בחלק מהמסכתות, עם זאת גם במסכתות אלו לא עשו עבודתם בשלימות, והביאו רק חלק מהתיקונים הנדרשים.

הסדר של כל כתבי היד הוא שווה, וכדלהלן: ברכות, שבת, עירובין, פסחים, מועד קטן, יומא, ראש השנה, ביצה, סוכה, חגיגה, תענית, מגילה, יבמות, כתובות, גיטין, נדה, קידושין, מעילה, נדרים, סוטה, בבא קמא, בבא מציעא, בבא בתרא, סנהדרין, מכות, שבועות, עבודה זרה, זבחים, מנחות, כריתות, תמורה, בכורות חולין. בכל כתבי היד לא הובאו הסימנים למסכתות: ערכין, תמיד, מדות, וקנים, וכן פרק גט פשוט בבבא בתרא¹⁴³.

כת"י א' מכיל 115 דפים, כתוב בכתובה איטלקית, אין בו שנת כתיבה אבל הכתיבה משוערת לשנים ק"ס-ר"נ, ויש בו תאריך מכירת כתב היד: היום יום ב' כ"ו אוגוסט (אוגוסט) רנ"ג מכרתי זה הספר וכו'.

כת"י פ' מכיל 103 דפים, כתוב בכתובה אשכנזית וכתבתו משוערת לתקופה הנ"ל, חסרים בו כמה עמודים המכילים את מסכת פסחים וכן חלק ממועד קטן, וכן מאמצע מסכת נדה (ע"פ הסדר הנ"ל) עד שלהי סוטה.

כת"י ב' הוא הכת"י שעל פיו הוסיפו מדפיסי ש"ס וילנא את ההגהות על פסקי תוס', וכפי שצינו ב'אחרית דבר' שהגיהוהו ע"פ כת"י כתוב על קלף שהמציא להם הרה"ג החה"ש שלמה זלמן חיים הלבברשטאם מביעליטץ - [אוסטריה]¹⁴⁴. כת"י היה חלק מכת"י מונטיפיורי 130, הופרד ממנו, ונמכר לר' דוד קאופמן. מכת"י זה גם הוסיפו בש"ס וילנא לראשונה את פסקי התוס' עמ"ס מעילה שלא הודפסו עד אז¹⁴⁵. כת"י זה מכיל 86 עמודים גדולים, הספר אף עבר הגה"ה והשוואה לכת"י אחר של הספר, כמו"כ הועטר הספר (ע"י סופר אחר¹⁴⁶) בשוליו בהגהות ארוכות המכילים ההעתיקות מספרים שונים¹⁴⁷ שראה המעתיק לנכון להעתיקם לעצמו, (כשאר

הוגה, שכן במקום שכבר היה הגהה נאלץ כותב הגליונות להקפיד מראש את תיבות ההגהה, לבל יוכלו בדבריו. ¹⁴⁷. בעיקר העתיק מקיצור פסקי הרא"ש, אותם העתיק בדרך כלל בלא לציין מקור הדברים, דבר שגרם למעתיקי וילנא להבין שהגהות אלו הם חלק מהחיבור בעצמו, ולכן הביאו חלק מהגהות אלו ב'נוסחאות כת"י' כסימנים נוספים לספר, (גם הסופר של כת"י א' שהעתיק כמה סימנים מקיצור פסקי הרא"ש בגליון הספר, עשה זאת כנראה ע"פ כת"י זה, או העתיקה ממנו, וכפי הנראה מסיבה זו שלא ציין המעתיק את מקורו היה סבור שהגהות אלו הם חלק מהחיבור בעצמו). כמו"כ מרבה להביא שם מתשובות הרשב"א (בעיקר מהנדפס בח"א, ובמיוחד לרמב"ן),

¹⁴³. מ"מ אין לפקפק בכך שיצאו מדברי רבינו שכן סגנונם מוכיח שמקולמוסו של רבינו, מה גם שהם מיוסדים על תוספות שלא הגיעו לידינו, וא"כ ע"כ מחברם היה קדמון, ולא נודע על מחבר אחר קדמון בסגנונו של רבינו. ¹⁴⁴. כת"י כתוב בכתובה אשכנזית. בהשערת קטלוג הספרייה נכתב כי הוא משוער לשנים רס – שס, אך הדבר לא יתכן שכן חלק מגליונותיו (כאלו שלא הוזכר בהם מקורם, והם מקיצור פסקי הרא"ש) הועתקו מתוכו לכת"י א', וא"כ בהכרח יש להקדים את זמן כתיבתו לזמן כתיבת כת"י א'. ¹⁴⁵. ולכן הודפסו בלא מקורות. גם בזה התרשל המעתיק במלאכתו והעתיק בכמה שגיאות חמורות. ¹⁴⁶. גליונות אלו נכתבו אחרי שהספר כבר

חלקי כת"י מונטיפיורי) בלא קשר לתוכן החיבור, כ"א לזכרון בעלמא, ושלא להשאיר הנייר חלק. גם בהעתקות אלו יש ענין רב שכן הם מכילים גירסאות חדשות לספרי ראשונים שלא הגיעו לידינו, חלק קטן מהגהות אלו הועתקו אף בגליון כת"י א'. העתקנו הגהות אלו בנספח מיוחד בסוף הספר, תחת השם 'גליונות כתבי היד'.

• ההוספות והשינויים בכתבי היד

שינויים רבים נמצאו בכתבי היד מהנדפס, להלן נעמוד עליהם ועל משמעותם.

א. הסימנים למסכת ברכות שונים לחלוטין בכתבי היד ממה שנדפס בגמ', שינוי זה הוא עקבי בכל ג' הכתבי יד שבידינו, נמצא שיש לפנינו ב' חיבורים שונים בשם פסקי תוספות עמ"ס ברכות, ועלינו להכריע מי מהם הוא החיבור המקורי של רבינו יעקב מנורטהוין.

עיון בחיבורים מעלה כי החיבור שבכתבי היד הוא החיבור המקורי, שכן מלבד מה שהוא מופיע בכל כתבי היד כמקשה אחת של 'פסקי תוספות', דבר שמורה על שייכותו לכל החיבור, הרי שגם סגנונו זהה ליתר החיבור. הדבר הניכר ביותר בזיהוי זה הוא היותו של החיבור שבכתה"י חיבור פסקני שמביא את מסקנת התוס' ותמצית שיטתם ההלכתית. בניגוד לכך החיבור הנדפס בש"ס תחת השם 'פסקי תוס' למסכת ברכות' ברובו אינו אלא כעין 'מפתח התוספות', וכגון בסימן ד: פירוש יהא שמיה רבא. ולא פירש מהו. סימן יד: מה פירוש של אחורי ביהכ"נ. ולא פירש מהו. סימן טו: פירוש מורידים הצדוקים. סימן כ: פרשיות המועדות. סימן כא פירוש כאילו התענה תשיעי ועשירי. וכהנה רבות.

הבדל נוסף בין שני החיבורים הוא התוספות שעליהם נוסדו, בעוד שהחיבור שבדפוס עיקרו נוסד על התוס' שבדפוס, שהם תוספות מאוחרים כדברי מהרש"ל בשו"ת סימן מד, הרי שהחיבור שבכתה"י מיוסד בעיקרו על תוס' הקרובים מאוד לנוסח התוס' רא"ש ותוס' ר"י שירליאון המוקדמים.

ראיה אלימתא לכך שפסקי התוס' המקוריים הם אלו שבכתה"י ולא אלו שבאו בדפוס, יש להביא מדברי התרומות הדשן ולקט יושר שהבאנו לעיל, שהרי כתב התרוה"ד בסימן קח: עיין פ' שלשה שאכלו באשר"י ותוס' שנץ שכתבו שאין שום קריאה מדאורייתא רק פרשת זכור, ובתוספות הקצרות למסכת ברכות פ' שני פירש דפרשת זכור ופרשת פרה אדומה חייבין לקרות מן התורה. סתם ולא פירש לנו מה הם התוס' הקצרות, עד שבא תלמידו בלקט יושר ופירש את דבריו וכתב (הלכות פורים סק"ג): וגם היה מעביר (בעל

ומביא גם משבלי לקט, טור, תשובות מהר"ם מרוטנבורג, ספר הערוך, ספר הפרנס, ספר האגודה, שערי שבועות, ספר התרומות. וכן העתיק שם כמה פעמים מהחיבור: 'סימני רוקח' – חיבור אבוד שלא הגיע לידינו. במהדורתנו לא הבאנו את ההעתקות קיצור פסקי הרא"ש המצויים בכל מהדורות הש"ס, מלבד אם יש בהם ענין כגירסא מחודשת, או שבכת"י א' הועתק לפנינו החיבור, וכן כאשר יש ענין באופן הציון בכתב היד.

תרומת הדשן) פרשת זכור שנים מקרא וא' תרגום, וגם פרשת פרה, משום דהתוס' משאנץ או¹⁴⁸ פסקי תוס' כתבו דאף פרשת פרה מן התורה. ואכן דברים אלו נמצאו בפירושו בפסקי התוס' שבכתה"י סימן סט: פרשת זכור ופרה וכיוצא בהם מן התורה. ובפסקי תוס' הנדפסים לא נאמר בזה מיד.

ברור א"כ שהפסקי תוס' שבדפוס אינם החיבור המקורי שיצא מדברי רבינו¹⁴⁹.

ב. הזכרנו לעיל שבכתבי היד חסרים הסימנים למסכתות ערכין, תמיד, מדות, וקנים, וכן פרק גט פשוט שבבבא בתרא. אין בידינו פתרון לתעלומה זו שכן סגנונם מורה שמרבינו הם, מאידך בבבא בתרא כתב הסופר בכל כתבי היד בסוף סימני בבא בתרא: סליק סימני בבא בתרא. ומשמע שלא היו לפניו סימנים נוספים. וצ"ב.

ג. סימנים רבים, וכן חלקי סימנים, נוספו בדפוס על אלו שבכתה"י כאשר יראה המעיין במדור שנויי נוסחאות שבמהדורתנו, על כמה וכמה סימנים שמצויין עליהם: סימן זה ליתא בכתה"י. או חלקי סימנים שמצויין: מכאן ליתא בכתה"י. תופעה זו שכיחה בעיקר בסדרי נשים נזיקין.

עיון בכלל המקומות מעלה בקרוב לודאי שדברים אלו לא יצאו מפי רבינו, ויד המדפיסים או אחר לפנייהם שלטו בדבריו להוסיף סימנים וביאורים בדבריו. דבר זה מוכח הן מכך שנמצא בהם לשונות שאין רבינו רגיל להשתמש בהם, כגון בכתובות סימן יד: ביבמות כתבתי מה קרוי סעודת מצוה. אי"ז סגנונו של רבינו. ובסימן קלב שם: אחד תירוצי אם אחד שחט וכו'. ובגיטין פט וצו מתחיל: לתירוצי אחד מתוספות. אי"ז דרכו של רבינו¹⁵⁰.

לא זו בלבד אלא שבכמה מקומות נכתבו הדברים בלשון ספק או כותרת לדברי התוס', וכסגנונו של בעל הסימני תוס' למסכת ברכות, כמבואר לעיל, כגון בכתובות סימן שלא: אם מותר לקבל שבועה מן העכו"ם. סימן זה ליתא בכתה"י. או בגיטין סימן קפו: תקון להפריש מן החיוב על הפטור¹⁵¹.

עוד נמצא בדבריו שהעתיק דברי רבינו ממקום אחר (כלשונם) למקום אחר. כגון: בשבת

148. נראה שבעל הלקט יושר היה מסופק בשמועתו אי מקור הדברים הם מתוס' שאנץ או מפסקי תוס', אך מדברי התרומה"ד מפורש שבתוס' שאנץ כתב רק על פרשת זכור, ובתוס' הקצרות איתא גם פרשת פרה. יש להעיר שבתוס' שלפנינו וכן בתוס' רבינו פרץ איתא נמי שפרשת פרה הוא מן התורה, אבל מדברי לקט יושר מוכח שכוונת התרומת הדשן לפסקי תוספות. (ובדרך אגב, נשמע מדברי תרומה"ד שהיו לפניו תוס' שאנץ למסכת ברכות). 149. למרות זאת, יש לציין כי גדולי הפוסקים הביאו מחיבור זה ראיות להלכה, תחת השם 'פסקי תוספות', כגון המגן אברהם בסימן רג סק"א, אליה רבא ריש סימן קסח, היעב"ץ במשנה לחם פסחים פ"י משנה

ה. ועוד. יתכן שלא היו מודעים לדברים הנ"ל, או שמ"מ ראו לנסחן להביא ראיה מדבריו בשמו המקובל. כמו"כ ניכר שמחבר הסימנים היו לפניו תוס' הדומים לנדפס, אך לא ממש התוס' הנדפסים, כך הביא בסימן יז מתוס' שנשמטו בדפוס (והשלימים הב"ח בהגהותיו). וכן בסימן עז, ועוד. וכן יש בדבריו תועלת להבנת הלעים בתוס', שכן הוא פירשם לשפה המדוברת במקומו, ראה בסימן קכו, וקכח. בכל זאת לא הבאנו את דבריו בגוף החיבור מאחר שאינו ענין לספרו של רבינו יעקב מנורטהויון. והבאנום בנספח מיוחד בסוף הספר. 150. ראה עוד כתובות סימנים כב, קלד, גיטין סימן נט, ב"ק סימן ג, ועוד. 151. ראה עוד גיטין סימן קצז, וסימן רעו, ובב"ק

סימן רטז נוסף קטע שאינו בכתה"י, ואינו בתוס' שם, ומקורו מפסקי תוס' שבת סימן תלג, ושם מקומו. וכן בחולין סימן רכח נוסף בדפוס סימן שאינו בכתה"י, שמקורו בפסק"ת חולין סימן שלב. חולין רכג אינו בכתה"י, ומקורו בביצה סימן מז.

מלבד זאת ניכר שהמוסיף היה זהיר שלא לחדש או לפרש כלום, כך שברוב המקומו שהוסיף נמצא שלא הוצרכנו להעיר על דבריו כלום, מאחר שהדברים מפורשים בתוס'.

ניתן אולי לשער כי בעל הסימני תוס' למסכת ברכות הוא אשר ראה זכות לעצמו להוסיף על דברי רבינו ולהשלים את חיבורו, וכמעשהו במסכת ברכות, או שהיה חיבור בפנ"ע סימני תוס' לכל הש"ס והמדפיסים השלימו על פיו במקומות 'החסרים' לפי ראות עיניהם, ופעמים גרם הדבר למכשול כאשר אחרונים הוכיחו מדברי פסקי תוספות להכרעה במהימנות התוס' הנדפסים, אך בפועל אינו אלא הוספה מאוחרת¹⁵². במהדורתנו תוקן הדבר ע"י ציון כל דבר שאינו בכתה"י במדור שינויי נוסחאות.

ד. תופעה נדירה הם הסימנים צז-קט במסכת בבא קמא, וסימנים כ-כח במסכת בבא מציעא בהם נוסח הדפוס שונה לחלוטין מנוסח כתבי היד. כאן לא נוספו סימנים, אלא הוחלפו באחרים. גם כאן המוסיף היה זהיר בדבריו וכמעט לא הוצרכנו להערות. יתכן שכתב היד שהיה לפני המדפיסים היה פגום או כיוצ"ב, ולכן ראו זכות לעצמם להשלים את החסר.

ה. שינוי נוסף הוא כמובן תיקוני הטעויות הרבות שנפלו בדפוס, מטעות סופר או מחמת הצנזורה, ובכתבי היד נמצא פתרון הראוי. מאות טעויות תוקנו ע"פ כתבי היד וכן עשרות סימנים שנשמטו בדפוס (מלבד כל מסכת ברכות כאמור), השיבושים בדפוס גרמו פעמים רבות לכך שלא ניתן היה לעמוד על דברי רבינו, ולפעמים טעות אחת גרמה ל'תקן' בדברי רבינו בענין אחר, עד שיצאו הדברים מכלל הקשרם. כגון בביצה סימן ח, חולין סימן פא, כריתות סימן כה, נדה סימן קלט. עיי"ש במדור שנו"ס. גם מדפיסי וילנא שהתהדרו במדור שינויי נוסחאות ע"פ כת"י בודפשט שהגיע לידם, לא עשו מלאכתם נאמנה והשאירו שיבושים רבים שבכתה"י הם מתוקנים כהוגן. כגון בבבא בתרא סימן כא איתא בנדפס: 'במה שאמרה תוך ל' יום לא נבעלתי כופין אותו לבעול. ובתוס' לא כתבו אלא כופין אותו. וכ"ה בכתה"י. ובאמת ברור הוא שכוונתם כופין אותו לחלוץ. כדאיתא במתני' 'במות קיא: והמגיחים בוילנא לא העירו כלום, וכהנה רבות. ולא עוד אלא שאף במסכת מעילה שבה הדפיסו בוילנא לראשונה את פסקי התוס' למסכת מעילה ע"פ כ"ב הנ"ל, לא העתיקו כראוי וגרמו לשיבושים כגון בסימן טז כתבו: כל שהוא מכמה מינים אין מצטרפין למזון ב' סעודות ולעירוב. והרואה משתומם שהרי דעת התוס' (עירובין כו: ד"ה בכל, עיין בב"י סימן שפו) דמצטרפים. ובאמת תיבת 'אין' ליתא בכתה"י, אף לא בכת"י בודפשט שממנו העתיקו סימנים אלו, והמעתיק הוסיפו מדעתו!

סימנים א' וב' ועוד. ¹⁵² עיין כתובות סימן שפח, ובהערה שם.

• מהדורתנו ויתרונותיה

במהדורה זו ערכנו השוואה לג' כתבי היד הנ"ל, תוקנו בס"ד מאות טעויות שהשתרבו בדברי רבינו ונוספו כל השמטות הדפוס כולל כל הסימנים למסכת ברכות. כמו כן כל הסימנים או חלקיהם שנמצאים בדפוס ואינם מופיעים בכתבי היד, כתבנו 'ליתא בכתה'¹⁵³, למען ידע הלומד שד"ז כפי הנראה אינו מרבינו, וכנ"ל. ההוספות שנוספו ע"פ כתבי היד נוספו [בסוגריים מרובעות בגופן דק], וההגהות שנוספו מסברא הם [בסוגריים מרובעות בגופן רגיל] כדרך המתקנים. מחיקת תיבות מסברא (נעשו בסוגריים עגולות), ומחיקת תיבות ע"פ כתה"י צוינו בשינויי נוסחאות. במקום שהתיקון ע"פ כתה"י הוא מוכח הבאנו רק את נוסחאות כתה"י, ופעמים שהערנו ע"ז בהערות.

הבאנו את המקורות לדברי רבינו הן בתוס' הנדפסים על אתר כאשר מקורם גלוי בתוס' אלו (גם בזה היה לנו לתקן הרבה טעויות שנפלו בדפוס), וכשלא נגלה מקורם בתוס' שלפנינו השתדלנו להביא מוצא הדברים מדברי בעלי התוס' במקום אחר, מדברי תוס' או מדברי ראשונים שהביאו בשמם.

כמו כן ביארנו דברי רבינו במקום הצריך ביאור כפי מה שידינו מגעת, והערנו על היוצא מדבריו בביאור דברי התוס'. כמובן שלבאר כל דברי רבינו הם כמים שאין להם סוף, שכן בכל דיבור ודיבור בתוס' ניתן להעמיק ולחקור עד אין קץ, ובהתאם לכך לדקדק בדברי רבינו, השתדלנו לכן להביא את הנקודות היסודיות בדברי התוס' שניתן לעמוד עליהם מדברי רבינו, בבחינת תן לחכם ויחכם עוד.

כמו"כ הבאנו את עיקרי דברי גדולי האחרונים כשעמדו בדבריהם על דברי רבינו ודנו בדבריו, גם בזה נקטנו בדרך הקיצור.

בנוסף הבאנו בנספח מיוחד את גליונות כתבי היד (בעיקר כת"י ב) בהם העתיק המלקט מספרי ראשונים שהיו בידו, ופעמים נמצאו בהם נוסחאות חדשות מועילות והערנו עליהם בקצרה¹⁵⁴, עם הפניה בגוף החיבור בתבנית יד [🔍] למדור הגליונות.

כל אלו תוקנו ובאו בס"ד על מכונם במהדורה החדשה שלפנינו שנערכה ברוב עמל כאשר תחזינה עיני הקורא מישרים, ונקווה מאת ה' שיתקבלו דברינו בחיבה אצל תופשי התורה.

• מודים דרבנן

היוצא מן הכרך מברך. מה אשיב לה' כל תגמולוהי עלי ששתלני בבית הורי הדגולים אדוני, אבי, מורי ורבי, הרה"ג רבי נפתלי צבי שליט"א ואמי מורתי הרבנית תחי', ועי"ז זכיתי להיות

153. כתבנו כן רק במקום שבכל ג' כתבי היד ליתא, כפי שהובא לעיל בכת"י פ חסרים כמה דפים המכילים את סימני הספר למסכתות: פסחים, קידושין, נדרים, מעילה, רוב מסכת סוטה, חצי מסכת נדה, וחלק ממועד קטן. במסכתות אלו כתבנו 'ליתא בכת"י א וב'.
משום האפשרות (הרחוקה) שמקור הדברים נמצא בכ"פ האבוד. והבוחר יבחר. 154. במקום שהעתיק מקיצור פסקי הרא"ש ולא היה כל חידוש בהעתקתו, לא הבאנו את דבריו, מאחר וכבר נדפסו דבריו במהדורות הש"ס.

מיושבי בית המדרש, והם שהושיבוני בין ברכי חכמים ללמוד ולקבל מרבתי הגאונים ראשי ישיבת סלובודקה, מרנן ורבנן רבי דוב לנדו שליט"א, ורבי משה הלל הירש שליט"א. ולהבחיל"ח רבי עמרם זקס זללה"ה, ורבי מרדכי כהן זללה"ה. שקירבוני והשקוני מבאר תורתם במסירות, ובנפש חפצה. והיא שעמדה לי להכנס לבית גדול בית מו"ח הרה"ג רבי יוסף קרויזר שליט"א וחמותי הרבנית תחי', ומשם בארה זכיתי לשאוב ממעיניו הזך של מוח"ז הגאון הצדיק רבי זונדל קרויזר זללה"ה. מה אשיב לך והכל שלך.

ברכה מיוחדת לראשי ומנהלי המכון הנכבד 'מכון ירושלים' שזה שנים רבות פקע שמייהו כנושאי דגל תורתם של ראשונים ואחרונים, בתכלית השלימות, בראשות מנהל המכון הרב משה בוקסבוים שליט"א ואחיו הרב שלמה שליט"א, הרב יעקב פרבשטיין שליט"א שבתבונתו יצק את תבנית החיבור. ולמעמד המסור הר"ר יוסף סלמון שליט"א שחכמתו וסבלנותו הם שהוציאו כלי מפואר זה.

לאחיי ולכל בית אבי, ולכל מכריי וידידיי, שסייעו בעצה ובתבונה, בדיבור ובמעשה, ולכל אלו שמסרו הערות על החיבור ומחברו, איש איש בשמו הטוב 'בורך'. ובפרט להרה"ג רבי חיים ברנשטיין שליט"א מאופקים, ששלח מאות הערות על החיבור, לעת גמר המלאכה, אשר טרח באסיפתם שנים רבות. דלינו מפנינו ושיבצנום בהערות.

מנשים באוהל תבורך רעייתי תחי' העומדת לימיני בכל דרכי החיים, חלק כחלק יאכלו.

ויהא רעוא מן שמיא דאימא מילתא דתתקבל, ולא אכשל בדבר הלכה, הוראה, או לימוד, ויתבדרו הדברים בי מדרשא. וזכותו הגדול של רבינו תעמוד לי שלא תמוש התורה מפי, ומפי זרעי, וזרע זרעי עד עולם, ונזכה במהרה לביאת גואל צדק. אכ"ר.

מנחם אב, שנת גמור פסקי תוספות. ישראל מאיר אייזנשטיין